

GYERMEKMARADVÁNYOK AZ ALFÖLDI SZARMATÁK TELEPÜLÉSEIN

SÓSKUTI KORNÉL*

“A gyermekek számának korlátozását vagy egyetlen megszületettnak a megölését is gyalázatnak tartják,…”

Tacitus, Germania, 19.

Absztrakt: *A szarmata településjelenségek egy speciális csoportját képezik azok az objektumok, melyekben emberi maradványok fordulnak elő. Az ilyenformán előkerülő emberi maradványok több csoportba sorolhatók. Egyik alcsoportjukként értelmezhetők a gyermekcsontvázak. Jelen tanulmány célja, hogy a Felgyő-Kettőshalmi dűlőben 2006–2007 során feltárt eseteket bemutassa és megkísérelje azok értelmezését. Az összegyűjtött adatok bemutatásával és elemzésével, valamint a feltárt temetőekben megfigyelt gyermeksírok előfordulásával válaszokat keres a szarmata gyermekek közösségen belül betöltött szerepére, társadalmi helyzetére.*

Kulcsszavak: *szarmata településjelenségek, gyermekmaradványok, emberáldozat, erőszakos cselekmények, szarmata gyermekek társadalmi helyzete*

BEVEZETÉS

A Duna–Tisza közén, a Tisza jobb parti vízgyűjtő területéhez kapcsolódó homokhátságon (1. kép 1–2), Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen egy hulladéklerakó telep építését megelőzően 2006–2007 során nagyszabású régészeti feltáró munka elvégzésére került sor.¹ A több mint 100 000 m² nagyságú területen több korszakhoz sorolható (újkőkori, bronzkori, római kori, népvándorláskori és újkori) településnyomok kerültek elő (1. kép 3).² A tele-

pülésobjektumok jelentős részét egy 2–3. századi szarmata település jelenségei képezték. Ezek közül 10 emberi maradvány is előkerült, melyekből kettő felnőtt temetkezés, a többi 8 korábban használt településjelenség betöltésébe elföldelt gyermek volt.

Jelen tanulmány célja, hogy a településen feltárt gyermekmaradványokat bemutassa és más lelőhelyeken előkerült hasonló jelenségek segítségével megpróbálja értelmezni azokat.

A JELENSÉGEK LEÍRÁSA

225. objektum: A jelenség egy kemence munkagödre volt. Bontása során a felső betöltési rétegben, 5–6 cm

mélységben³ egy 9 hónapos csecsemő állatjáráttal bolygatott csontváza került elő (1. kép 4; 3. kép 1, 3).

* Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, H-6721 Szeged, Szent Mihály utca 4. soskuti.kornel@gmail.com

¹ A tanulmány az OTKA K-104980 pályázat támogatásával készült.

² MÉSZÁROS ET AL. 2007, 199–200; SÓSKUTI 2007, 212.

³ A mélységadatokat a humuszos felszíntől mért adatot jelentik.

Beásási foltja nem látszott. A csontváz T.: Ny–K, h.: 40 cm. A koponya az oldalára billent. A gerincoszlop a helyén volt. A többi vázcsont rendezetlenül feküdt. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A munkagödör betöltésében szarmata edénytöredékek voltak. A munkagödör átm.: 254 × 265 cm, m.: 61–66 cm. A munkagödört két, későbbi objektum is átvágta (220. és 226. árok), azonban a csontvázat egyik sem érintette (3. kép 1).

321. *objektum*: Árokszakasz, melynek bontása során, a felső betöltési rétegben, 2–3 cm mélységben egy csecsemő bolygatott csontváza került elő (1. kép 4; 3. kép 4). A bolygatás állatjárás során történhetett. Beásási foltja nem látszott. A csontváz T.: Ny–K, h.: 28 cm. A hanyatt fekvő gyermek koponyája töredékes volt. A gerincoszlop, a bal mellkas és kar csontjai anatómiai rendben feküdtek. A többi csont hiányzott. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A csontváz fekvésének iránya nem azonos az árokéval. Az objektumhoz kapcsolódott a 320., 323., 325. és 376. számú árok is. Egymáshoz viszonyított helyzetük nem volt meghatározható.

440. *objektum*: A csecsemőcsontváz a 213. árok bontása során került elő a betöltésből, 15–22 cm mélységben. Az objektum egy többszörösen megújított, egyenetlen vonalvezetésű vízelvezető árok lehetett a terület egy mélyen fekvő pontján (1. kép 3–4). A csontváz T.: DK–ÉNy (a 213. árok irányával megegyező), h.: 58 cm (2. kép 1). Beásási foltja nem látszott. A csontváz eredetileg hanyatt, nyújtott testhelyzetben feküdt. A vázcsontok rendkívül gyenge megtartásúak, a töredékes koponyán és a bal lábszáron kívül kevés maradt meg azokból. A leletei alapján kislány lehetett. Mell.: 1. Az áll alatt egy kisméretű, egytagú, felső húros, aláhajlított lábú *bronzfibula* (2. kép 2) helyezkedett el. A visszahajlított láb négy-szeresen a kengyelre van tekercselve. H.: 2,4 cm, m.: 1,1 cm, átm.: 0,8 cm. 2. A fejtől balra egy lapos fehér *üvegyöngy*, a jobb alsó lábszár alatt narancssárga, hasáb alakú *üvegyöngy* volt. Sz.: 0,2 cm, h.: 0,5 cm.

680. *objektum*: A jelenség eredetileg egy füstölő tüzelőtere volt (1. kép 4; 3. kép 2). Funkciójának megszűnte után hulladékkal töltötték fel. A betöltés bontása során, 30–35 cm mélységben került elő egy 9–10 hónapos csecsemő csontváza. A csontváz T.: DK–ÉNy, h.: 48–50 cm. Beásási foltja nem látszott. A csontváz hanyatt, nyújtott testtartásban feküdt. Megtartása gyenge, töredékes volt. A váz koponyája feljebb, a lábai mélyebben feküdtek, a váz vonalvezetése a jelenség lejtős betöltéséhez igazodott. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A gödör betöltésében szarmata edénytöredékek voltak. Gödör átm.:

94×86 cm, m.: 72 cm. A gödört a későbbi 231. árok vágta, ez a csontvázat nem érintette.

690. *objektum*: A 213. árok bontása során került elő egy csecsemő csontváza, 10 cm mélységben, a betöltésből (1. kép 4). A csontváz T.: DK–ÉNy (a 213. árok irányával megegyező), h.: 45 cm (2. kép 5). Beásási foltja nem látszott. A csontváz hanyatt, nyújtott testtartásban feküdt. A csontok gyenge megtartásúak, töredékesek, a koponya, néhány borda és a két lábszárcsont maradt meg. Mell.: 1. A gyermek deréktáján összekorrodálódva egy vas- és bronzkarika került elő. Talán az övet/pólyát(?) fogta össze. Átm.: 3 cm.

753. *objektum*: A gödör bontása során, az alján, az északi sarokban egy zsugorított helyzetű, 1,5–2 éves gyermek csontváza került elő (1. kép 4; 2. kép 3–4). A csontváz T.: ÉNy–DK, a zsugorított váz h.: 42 cm. A váz a jobb oldalán feküdt, háttal a gödör falának, a karok enyhén felhúzva, könyökben behajlítva, a kezek az arc előtt. A térdek a könyökig felhúzva. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A koponya fölött egy kettéroppant ló(?)állkapocs volt, ami valószínűleg a gödör betöltődése során került oda. A gödörben kerámia- és állatcsont töredékek voltak. A gödör eredetileg egy terménytároló verem volt. A gödör átm.: 223 × 160 cm, m.: 62 cm.

3458. *objektum*: A csecsemő csontváza a 3420. árok bontása során, 3–5 cm mélységben került elő (1. kép 5). A váz a részben feltöltődött árok nyugati oldalán feküdt. A csontváz T.: ÉNy–DK (a 3420. árok irányával megegyező), h.: 39 cm (2. kép 6). Beásási foltja nem látszott. A csontváz hanyatt, nyújtott testtartásban feküdt. Karok nyújtva, a test mellett, a kéz a medencében, a lábszárak nyújtva, az alsó lábszárak egymást keresztelték. A koponya a gépi humuszoláskor sérült meg. A koponya a mellkas csontjaival együtt magasabban feküdt, mint a lábszárcsont. Az egész váz az árok alja felé dőlt, amely azt jelezte, hogy az ívesen, részben beiszapolódott vagy feltöltődött árok még látszó mélyedésébe került a holttest. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. Az árok betöltéséből kerámia és állatcsont került elő.

4330. *objektum*: A csecsemő bolygatott csontváza a 4190. árok bontása során került elő, 10 cm mélységben (1. kép 5). A csontváz T.: DNy–ÉK (a 4190. árok irányával megegyező), h.: 62 cm (2. kép 7). Beásási foltja nem látszott, bolygatása állatjárás során keletkezhetett. A megmaradt koponya és a lábszárcsontok alapján valószínűleg nyújtott tartásban feküdhettek. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. Szintén ebben az árokban, a gyermekvázhoz közel helyezkedett el a 4329. felnőtt csontváz. Az árok eredetileg egy sekély, keskeny, szögletes kerítőárok volt.

A LELŐHELYEN ELŐKERÜLT GYERMEKMARADVÁNYOK

Gyermekmaradványok a feltárt település teljes területén megtalálhatók voltak. A nyugati részen volt 5 temetkezés (225., 321., 440., 680., 690. objektum), a középső területen egy (753. objektum), míg a keleti–északkeleti részeken további két váz fordult elő (3458., 4330. objektum) (1. kép 4–5).

5 gyermekváz árokban volt, a tájolásuk a legtöbbször az árok irányát követte. Az árkok eltérő méretűek és funkciójúak voltak: egy részük gazdasági egységet keríthetett, a többség azonban vízelvezetésre szolgálhatott. Szögletesen megtörő vonalú kerítőárkok volt a 4330. számú csontvázat tartalmazó jelenség (4190. objektum), melybe egy felnőttet is eltemettek (4329. objektum). Gyermekvázak egy-egy esetben előfordultak füstölő munkagödörben (3. kép 2), kemence előtérögödörben (3. kép 1, 3) és egy tárolóveremben (2. kép 3). A településjelenségek minden esetben használaton kívül voltak, már részben betöltődtek.

A fiatalabb gyerekek 4 esetben hanyatt fekvő pozícióban voltak (2. kép 1, 6–7; 3. kép 2), egy 1–1,5 év körüli gyermek zsugorított testtartásban feküdt a gödör alján (2. kép 4). Három esetben a csontokat állatjáratok bolygatták meg, így ezek eredeti pozíciójáról nincs pontos információ.

Tájolásukkal kapcsolatosan következeteség nem figyelhető meg. Amint az fentebb már említettük, általában az árkok irányát követte a fektetésük, így előfordult, hogy a koponya DK, DNy, ÉNy és Ny-i irányban helyezkedett el. Az egyéb jelenségekben elföldelt vázaknál Ny, ÉNy és DK irányok figyelhetők meg. Egy esetben sem állt a koponya É-i vagy K-i irányban.

Földbe helyezésükre külön beásást nem lehetett megfigyelni. Megjegyzendő, hogy az árkok esetében a betöltés rendkívül egysegű volt, melyben beásások feltétele nem biztos, hogy élesen jelentkezett volna. Koporsóra vagy halotti lepelre utaló nyomot egy esetben sem lehetett megfigyelni.

A jelenségek közül majdnem minden esetben került elő leletanyag, mely főként az objektumok betöltéséhez kapcsolható. A 440. csontváz

mellett azonban egy fehér és egy narancssárga üvegyöngy, továbbá egy egytagú, aláhajlított lábú fibula volt (2. kép 2). A 680. gyermekváz medence környéki részéről egy összekorrodálódott vas- és bronzkarika került elő. Ezek minden bizonnyal a ruházatához tartozhattak, vagy esetleg a gyermek pólyáját rögzítették vele.

A Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen előkerült gyermekcsontvázakkal kapcsolatosan számos kérdés felmerül. Ezek sorban a következők: A tapasztalt jelenség egyedülálló-e a korszakban vagy más lelőhelyen is megfigyelhető? Csak gyermekvázak fordulnak-e elő településeken? Csak településeken fordulnak-e elő gyermekmaradványok? Lehetséges-e társadalomtörténeti konklúziók levonása a településeken előforduló gyermekvázakkal kapcsolatosan? Az ezekre adható válaszokat röviden tekintsük át az alábbiakban.

A korábbi szakirodalmi adatok és az ásatási beszámolók áttekintésén, valamint a témával kapcsolatosan folytatott konzultáción alapuló eddigi anyaggyűjtés során 27 településről 46 csecsemő vagy gyermek csontváza vált ismertté (1. táblázat). Ezek alapján kijelenthető, hogy a Felgyőn tapasztalt jelenségek nem egyedülálló, lelőhelyspecifikus elemként értelmezhetők, hanem alföldi elterjedésükkel szélesebb körben számolni lehet. Az újabb lelőhelyek feltárásával, valamint a korábbi leletegyüttesek feldolgozásával ezek száma emelkedik, további esetek előkerülése várható.

A gyermekmaradványokat tartalmazó lelőhelyek jelentős része eddig közöletlen, az adatok egy része a rövid szöveges kutatási összefoglalókból ismert. A szűkszavú jelentések sokszor csak minimális információt szolgáltatnak, illetve a lelőhelyek részletes feldolgozásának hiányában azok teljes mértékű hitelessége is megkérdőjelezhető; csak egy példát említve, ilyen a lelőhelyek 2–5. századon belüli pontosabb keltezésének lehetősége.

Az alábbiakban szereplő adatok könnyebb áttekinthetőségének érdekében a lelőhelyeken tapasztalt fontosabb információk az 1. táblázatban is megtalálhatók.

TELEPÜLÉSEKEN ELŐFORDULT GYERMEKMARADVÁNYOK⁴

Az alábbiakban rövid összefoglaló található azokról a lelőhelyekről, ahol szintén kerültek elő a Felgyőn megfigyelt gyermekmaradványokhoz hasonló jelenségek. Ezek egy része már a korábbi szakirodalomból ismert, de jelentősebb hányaduk eddig közöletlen, új feltárásokból származó adat.

1. *Apátfalva, Nagyút-dűlő, M43 43. lelőhely:*⁵ A lelőhely az M43-as autópálya nyomvonalán helyezkedik el. Az útépitést megelőző régészeti munkálatok során több korszak emlékeit tárták fel. A nyomvonal több késő szarmata településrészletet, valamint egy szintén késő szarmata temetőt érintett. A feltárt lelőhelyrészen több településobjektumból kerültek elő felnőtt és gyermekmaradványok. Gyermekvázak az alábbi objektumokban voltak:

OBNR 215/SNR 284: gödör: A lelőhelyen feltárt temetőtől nyugatra, a temetőárok külső oldalán előkerült, ovális, É–D hossz tengelyű, meredek falú gödör betöltésében találtak egy *infans I.* korú, 3–4 éves gyermek csontvázat. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert.

OBNR 313/SNR 425: épület: A feltárt lelőhelyrész közepén található, félig földbe mélyített négyszögletes épület közepén található egyik cölöplyuk betöltéséből került elő a magzat vagy újszülött maradványa. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert. Az épületben 7 cölöplyukat bontottak ki. Ebből kettő közepén, kettő az északi oldalon, kettő a délkeleti sarokban, egy pedig a keleti oldal közepén helyezkedett el.

OBNR 363/SNR 432: A lelőhely északi részén található ovális, lapos, sekély gödörben egy hanyatt fekvő, ÉNy–DK irányban, nyújtott testtartásban eltemetett *infans I.* korú, 3–4 éves gyermek csontváza került elő.

2. *Arad-B 05 lelőhely:*⁶ A lelőhely az Arad–Temesvár közötti autópálya (E671/DN69) nyomvonalán, Aradtól délre található. A szarmata településen a Cx 061(a) jelzetű, elhagyott, részben feltöltődött lakóházba egy temetkezést ástak (Cx 061b), melybe két gyermeket fektettek (6. kép 1). A sír h.: 100 cm, sz.: 80 cm, m.: 20 cm. A vázak D–É tájolásban, hanyatt fekvő, nyújtott testtartásban helyezkedtek el. Az egyik medencéje és a combok kissé nyugati irányba dőltek, a másik, fiatalabb váz lábai kissé behajlítva helyezkedtek el. Az egyik váz mellett egy bronz karkötő, a másiknak a szájában egy gyöngy volt. Az egyik váz *infans I* (1,5–2 év körüli), a másik *infans II.* (4,5–6 éves) lehetett. A leletegyüttes a 4. század második felére keltezhető.

3. *Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő:*⁷ A lelőhelyen egy kút (1668. objektum) felső betöltési rétegében egy fiatal gyermek (nem csecsemő) zsugorított testhelyzetű csontvázat bontották ki. A testtartás rendellenes volt, a karok és a lábak is teljesen felhúzva helyezkedtek el, valószínűleg össze lehettek kötözve(?). Az objektum betöltésében egy másik, felnőtt vázat is kibontottak. A feltárók a jelenséget a település 2–3. századi fázisának végére keltezték. További *infans I.* korú, 1,5–2 éves gyermek csontváza került elő az 1172. objektum betöltéséből.

4. *Bugac-Bimbó, Udvardi-tanya:*⁸ A lelőhely Bugac külterületén, egy Ny–K irányú homokháton helyezkedik el. Gázvezeték építése tette szükségessé a megelőző feltárás elvégzését. A lelőhely egy kisebb kiterjedésű, tanyajellegű késő szarmata település lehetett. A 35. objektum (gödör) betöltéséből egy magzati/újszülött korú (38–40 hetes) gyermek koponyatöredéke került elő. A lelet a feldolgozó munka során

⁴ Az egyes lelőhelyek sorszáma a 4. kép 1 térkép számozásával megegyező.

⁵ Paluch Tibor ásatása.

⁶ GRUMESA ET AL. 2013.

⁷ DANI ET AL. 2006, 13.

⁸ GULYÁS 2010a, 171–172.

került elő az állatcsontok közül. Az antropológiai maradványokon fertőzésre utaló nyomok figyelhetők meg. Nem dönthető el egyértelműen, hogy a fertőzés vagy más esemény lehetett a halál oka. A bontás során egyéb vázrészeket és a koponyatöredék elhelyezkedését sem lehetett megfigyelni. A gödör betöltéséből a településleletekre jellemző kerámia- és állatcsonttöredékek kerültek elő.

5. *Bükkábrány-Vasúti-dűlő (Bánya, VI. lelőhely):*⁹ A lelőhely feltárására egy bánya terjeszkedése miatt került sor. A nagy kiterjedésű szarmata település északnyugati részén lévő egyik tároló gödörben több emberi csontváz volt. Az egyik egy DK–ÉNy tájolású, bal oldalára fektetett, felhúzott lábú, behajlított karú egyed volt. Vállánál egy másik koponya, valamint egy kisgyermek (újszülött) rossz megtartású vázmaradványai helyezkedtek el. A gödörben késő szarmata leletek voltak.

6. *Cegléd, Váróczy-dűlő:*¹⁰ A több korszak emlékét magában foglaló, nagy kiterjedésű lelőhelyen a 4. sz. főút építését megelőzően vált szükségessé a régészeti feltárás. A lelőhelyen a több fázisban zajlott feltárási munkák során két ásatási szezonban is került elő településobjektumból csecsemőváz. Az egyik egy épület betöltéséből. A lábszárai hiányoztak, melléklete nem volt.¹¹ A másik a 468. gödör aljában eltemetett, hanyatt fekvő, Ny–K irányba tájolt, nyújtott vázas csecsemősír volt. Melléklete ennek sem volt.¹² A település egyéb objektumában hiányos felnőtt csontvázat is megfigyeltek. A lelőhely nagyobb része 2–3. századi, de későbbi időre keltezhető leletanyagok is előkerültek.

7. *Dunakeszi-Alagi major, 5/17. lelőhely:*¹³ A településen a 138. enyhén méhkasos for-

májú gödör betöltéséből kutyák csontvázaival együtt egy gyermek vázmaradványa került elő. A vázak a gödör felső betöltési rétegében feküdtek. Az egyik kutya a gyermekváz mellett, a fejhez közel volt, míg a másik, természetellenesen kitekert helyzetben fekvő állat feje a gyermekváz hasán nyugodott.¹⁴ A csontváz T.: É–D (7. kép 4). A gyermekváz háton feküdt, a koponya a bal oldalára billent. A jobb kar a testen keresztben, a bal kar a test mellett feküdt. A lábak kissé behajlítva helyezkedtek el. Az objektum betöltéséből a szokványos településleleteknek számító kerámiatöredékek és állatcsontok mellett egy római érme is előkerült.

8. *Ebes-Zsong-völgy:*¹⁵ A lelőhelyen feltárt, többszörösen felülrétegzett településnyom között szarmata objektumok is voltak. Több objektum betöltésében voltak gyermekvázak vagy vázrészek (pl. OBNR 45/SNR 12) (7. kép 1). Ezek közül több kút betöltésében bontottak ki gyermekmaradványokat. Az egyik kút felső rétegében egy *infans* I. korú, 1–2 éves gyermek csontváza feküdt. Egy másik kút betöltéséből állatcsontváz és egy felnőtt férfi váza mellett egy gyermek koponyatöredéke került elő. A lelőhely egyik, nagyméretű árkanak betöltésében egy kisgyermek bolygatott váza helyezkedett el. A feltárás során tett megfigyelés alapján a váz mellett elhelyezkedő edény a melléklete volt. A lelőhelyen több olyan sekély, kerek gödör került elő, melyekben gyermekek csontvázat figyelték meg. Keltezésük a leletanyag hiányában nem volt egyértelműen lehetséges, mert csak paticsos omladékkal voltak lefedve a vázak. A lelőhelyen elfoglalt helyük, illetve a betöltés jellege alapján a feltáró kora vaskorinak vagy császárkorinak véli azokat.¹⁶

⁹ SIMON 2012, 201.

¹⁰ RAJNA–DINNYÉS 2004, 196; RAJNA 2005, 200–201.

¹¹ RAJNA 2005, 200.

¹² DINNYÉS–RAJNA 2004, 196.

¹³ Kulcsár Valéria ásatása.

¹⁴ ISTVÁNOVITS 1999, 176.

¹⁵ ISTVÁNOVITS 1999, 176.

¹⁶ DANI 2004, 205–209.

9. *Felgyő-Kettőshalmi dűlő* (20/77), Nr. 85. *lelőhely*: Az előkerült gyermekvázak adatai jelen tanulmányban, fentebb szerepelnek.

10. *Gyoma-Ailer téglagyár, Gyoma 133. lelőhely*:¹⁷ A feltáráson összesen két emberi csontváz került elő. Az egyik a humuszban elhantolt felnőtt sír, mely a feltáráson kívülre eső temető szélső sírjaként értelmezhető. A másik a 127. gödör felső betöltési rétegében elhelyezett csecsemő volt. A gyermekváz Ny–K tájolásban, hanyatt fekvő, nyújtott testtartásban helyezkedett el (6. kép 5). A gyermek mellkasán néhány üveggyöngy volt, mely a viseletéhez tartozó nyakláncához vagy ruhahímzéshez tartozhatott. A gyermekváz a település 2. századi horizontjához tartozott, a kutatás áldozatként értelmezte.¹⁸

11. *Harta-51. út, 96–97 km*:¹⁹ A szarmata település 226. gödrének betöltéséből egy csecsemő csontváza került elő. A lelőhely egyéb településobjektumában felnőtt csontvázat is kibontottak.

12. *Hódmezővásárhely-Erzsébet*:²⁰ Az útépítéshez kapcsolódóan elvégzett megelőző feltárással során egy 4. század végére/5. század elejére keltezhető, feltételezhetően tanya-jellegű településrészlet került elő. A 19. hosszúságú, lekerekített végű, egyenes aljú, sekély, lapos objektum délkeleti részén egy összetört fazék feküdt (5. kép 4–8), szája délkeleti irányba nyílt. Az edénybe fejjel lefelé, nyújtott testtartásban egy csecsemőt fektettek. A hosszú csontok hozzávetőlegesen eredeti helyükön maradtak, néhány vázrész bolygatottan helyezkedett el. A váz gyenge megtartású, töredékes állapotú volt. A test tájolása: ÉNy–DK. Melléklete nem volt. A fazék egy téglaszínű, koromfoltos, lassú korongon készített, csillámos közúzalellyel soványított, ívesen kihajló, síkossal tagolt peremű, széles szájú, vállában öblösödő testű, alja felé szűkülő darab volt.

Vállát fésűsen bekarcolt vonallal és hullámvonalsorral, valamint bepecsételt sormintával díszítették. Az 5–7 fogas fésűs eszközzel az edény nyaka alatt egy körbefutó, vízszintes vonalköteget, alatta egy hullámvonalas mintát képeztek ki. A két bekarcolt vonalköteg közötti felületre háromszögekből álló sormintát pecsételtek. A mintát a fésűs eszközzel alakították ki. Perem átm.: 23 cm, fenék átm.: 12 cm, ma.: 33 cm (5. kép 1). Az edény alapján a jelenség a 4. század végére, az 5. század első harmadára keltezhető. Az objektum betöltéséből további csillámmal és közúzalellyel soványított, lassú korongolt fazéktöredékek kerültek elő (5. kép 2–3).

13. *Hódmezővásárhely-Solt-Palé*:²¹ A lelőhelyen 1938-ban, kis területen végzett feltárással során előkerült 17. objektum egy cölöpszerkezetes épületnyom volt (6. kép 3). Padlóján egy bal oldalára fektetett, zsugorított testhelyzetben eltemetett gyermek csontváza helyezkedett el.

14. *Jánoshalma-Faddi-dűlő, Horvát tranzit 34. lelőhely*:²² Gázvezeték építéséhez kapcsolódó munkálatok alkalmával került sor a lelőhelyen végzett megelőző feltárással. Ennek során 2–3. századi szarmata településrészlet 20 objektuma került feltárással. A 17. gödör betöltéséből egy 40 holdhetes korú újszülött vázmaradványai kerültek elő. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert, a megmaradt vázrész alapján feltételezhető, hogy egészben került a gödör betöltésébe. A csontokon patológiás elváltozás nem volt megfigyelhető. A jelenség betöltésében kerámia- és állatcsonttöredékek, valamint néhány fémtárgy volt.

15. *Kecskemét-Mercedes-Benz gyár, RL-II. lelőhely*:²³ A gyárépítést megelőző feltárással munkálatok során egy több korszakú lelőhely nyomai kerültek elő. A római kori megtelepedés

¹⁷ VADAY 1996, 152.

¹⁸ VADDAY 1997, 78–79, 9. kép.

¹⁹ WICKER 2003, 228.

²⁰ BALOGH 2007, 212.

²¹ PÁRDU CZ 1938, 103, Abb. 1.

²² PÓPITY 20109, 228–229.

²³ WILHELM 2009, 241.

a 2–3. században volt a legintenzívebb, de a lelőhelyen egy 4–5. századi, tanyajellegű településnyom is előkerült. A lelőhely keleti széléhez közel, az egyik méhkas alakú gödörben egy kisgyermek csontváza került elő. Teste szorosan az objektum falához volt fektetve, felhúzott lábakkal, zsugorított pózban helyezkedett el. A jelenség a 2–3. századi településrészhez tartozott.

16. *Kecskemét-Északi elkerülő*:²⁴ Az elkerülő út építése során előkerült késő szarmata település két objektumából került elő gyermekcsontváz. A vázak zsugorított testhelyzetben voltak eltemetve.

17. *Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely*:²⁵ Az M43 autópálya építéséhez kapcsolódóan vált szükségessé a 3–4. századra keltezhető településrészlet feltárása. Több jelenség betöltéséből kerültek elő emberi vázmaradványok. Az egyik füstölő (SNR 156, valamint egy nagyméretű, földbe mélyített tárolóhelyiség (SNR 215) bontása során került elő egy-egy gyermek csontváza. A füstölőből előkerült gyermek pontos elhelyezkedéséről nem tudunk bővebb információt, a vázrészecskék bontás során kimozdultak. A másik, idősebb korú gyermek háton fekvé helyezkedett el. Lábai térdben hajlítva, enyhén felhúzva, a karjai könyökben behajlítva, a bal kar a mellkason, a jobb a hason (7. kép 5). Valószínűleg lány lehetett, mert néhány gyöngyből álló nyaklánc volt.

18. *Makó-Dáli-ugar VIII. lelőhely*:²⁶ Gázvezeték építése során került sor a lelőhelyrészlet feltárására 2009 folyamán. A szarmata településrészletről egy gödörből és egy árok-ból ismertek emberi vázmaradványok. Az árokban egy felnőtt töredékes vázmaradványai voltak. A gödörből (OBNR 33/SNR 45) egy *infans I.* korú, 1–2 éves gyermek töredékes vázmaradványai kerültek elő. A vázrészecskék elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert. A patológiai elemzés során a következők

voltak tapasztalhatóak: a két szemüreg felső falának felritkulásai (*poroticus* és *cribroticus cribra orbitalia*), a jobb falcsont hátsó területének lyukacsossága (*cribra cranii*), valamint a nyakszirtecsont *endocranalis* felszínének szivacsos felritkulásai egyaránt fertőzésre utalnak. Ebben az életkorban a szervezet igen érzékeny a fertőzésekre, ezen elváltozások hátterében álló folyamatok a gyermek halálát is okozhatták.

19. *Makó-Pap-hát III. lelőhely, MOL-17*:²⁷ Gázvezeték építése során került sor a lelőhelyrészlet feltárására 2009 folyamán. Az előkerült néhány településobjektum között volt egy félig földbe mélyített épületrészlet (OBNR 3/SNR 4). A jelenség betöltéséből a kerámia-, állatcsont- és közettöredékek közül került elő egy *infans I.* korú gyermek hosszú csontja. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert, lehetséges, hogy további részletei a feltáráson kívüli objektumrészben helyezkednek el. A csonton patológiás elváltozás nem volt megfigyelhető.

20. *Nagyszénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító*:²⁸ A római kori és Árpád-kori lelőhelyen 2013 során egy szennyvíztelep létesítéséhez kapcsolódóan került sor megelőző feltárássra. A munkálatok során előkerült 29 objektum nagyobb része egy késő szarmata településhez tartozott (4. század vége/5. század eleje), néhány jelenség a 2–3. századra keltezhető. A 17. gödör betöltéséből egy *infans I.* korcsoport-hoz sorolható, 5 év körüli gyermek hiányos vázrészecskéi kerültek elő. A váz elhelyezkedésének pontos részletei ismeretlenek. A szemüreg tetején korai (*poroticus*) *cribra orbitalia* nyomai figyelhetők meg, amelyet általában vashiányos állapotokkal hoznak összefüggésbe, a vashiány okaként fertőző betegség, megváltozott endokrin működés vagy éhezés jelölhető meg. Ezen elváltozások hátterében álló folyamatok a gyermek halálát is okozhatták.

²⁴ Sz. Wilhelm Gábor ásatása.

²⁵ A szerző saját feltárása.

²⁶ GULYÁS 2010, 267.

²⁷ GULYÁS 2010c, 272–273.

²⁸ JÁSZBERÉNYI 2014.

A lelőhelyről ezen kívül ismert egy további, szórványként előkerült *infans I.* korú, 6 év körüli gyermek lábszárcsontja.

21. *Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II. lelőhely:*²⁹ Az M9 autópálya építéséhez kapcsolódóan vált szükségessé a megelőző feltárás. A nagy kiterjedésű, több korszak emlékeit tartalmazó lelőhelyen két szezonon keresztül folytak feltárási munkálatok. Ennek során 43 049 m² nagyságú felületen 1892 objektum feltárása történt meg. Az ásatás teljes területén megtalálhatók voltak egy 2–3. századi település nyomai. 4–5. századi, tanyajellegű településjelenségek elszórtan helyezkedtek el a felületen. A valószínűleg 2–3. századi szarmata település egyik épületének felső betöltési rétegéből került elő egy gyermek koponyatöredéke (OBNR 30/SNR 30). A betöltés felső rétegét, így a koponyát is talajművelés rongálta meg. Lehetséges, hogy a gyermekváz nem az objektumhoz, hanem a felette lévő talajrétegekhez köthető.³⁰ Egy további gödör (OBNR 179/SNR 224) betöltésének felső rétegéből szintén gyermekkoponya töredéke került elő (7. kép 2). Egyéb vázrészek hiányoztak, a betöltésben állatcsont-, kő- és kerámiatöredékek voltak mellette. Az antropológiai vizsgálatok alapján a koponyatöredék egy *infans I.* korcsoporthoz sorolható, kb. 3 éves gyermek vázához tartozott. A vázcsontokon látható paleopatológiás elváltozások a következők voltak: a szemüreg felső lemezein és a koponyatető nyílvarrat menti területein felritkulások és a koponya *endocranialis* oldalának litikus léziói és a nyakszirtecsont területén lévő csontképzés, melyek valamilyen fertőzésre utalnak. A rendelkezésre álló információk alapján nem dönthető el, hogy ez vagy egyéb dolog okozhatta a gyermek halálát.

22. *Polgár-Varga-halmi-dűlő:*³¹ A lelőhelyen az M3 autópálya építéséhez kapcsolódóan

került sor a megelőző feltárásra. A késő szarmata, 4–5. századi településen egy É–D tájolású kislány erősen bolygatott csontváza került elő. A jelentésből pontosan nem derül ki, hogy egy korábbi településobjektumhoz kapcsolható-e vagy külön temetkezésként értelmezhető a jelenség. A többi lelőhely tanúsága szerint lehetett magányos temetkezés vagy a településhez kapcsolható gyermekváz is.

23. *Szihalom-Pamlényi-tábla:*³² A lelőhelyrészlet feltárására az M3 autópálya építése okán került sor több ütemben 1995–1997 és 2002 folyamán. A munkálatok alkalmával 1643 településjelenség került elő, melyek jelentős része egy több fázisú (2. század vége – 3. század közepe, 4. század vége – 5. század eleje) szarmata és kora népvándorlás kori faluhoz tartozott. A 957. objektum betöltéséből egy *infans I.* korú, 1–1,5 éves gyermek koponya- és vázcsont töredékei kerültek elő. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert. A csontokon patológiás elváltozás nem volt megfigyelhető.

24. *Szőreg-Iván-téglagyár:*³³ A lelőhelyen feltárt szarmata településrészlet 55. objektumából több emberi csontváz/vázrész került elő. A csontok a részben feltöltődött korábbi tárolóverem betöltésében voltak. Két kitekert testhelyzetű felnőtt vázát és egy hanyatt fektetett, nyújtott testhelyzetű gyermek csontvázát bontották ki (7. kép 4).

25. *Tiszaeszlár-Bashalom:*³⁴ A feltáráson előkerült 3. számú, részben feltöltődött szarmata épületben, 110 cm mélységben egy csecsemő melléklet nélküli csontváza helyezkedett el (6. kép 2).

26. *Tiszaöldvár-Téglagyár:*³⁵ Az 1982-ben feltárt 26. méhkas alakú verem betöltésében (1982/26. objektum) egy 10 éves gyermek csontváza feküdt, hason, kicsavart testhelyzetben. A csontváz feletti betöltési réteg

²⁹ SOMOGYVÁRI 2009, 292; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2010, 301–302.

³⁰ SOMOGYVÁRI 2009, 292.

³¹ DANI 2003, 204–205.

³² VÁRADY 1997, 117–119; VÁRADY 2002, 276.

³³ CSALLÁNY 1962, 147; VADAY 1997, 82–83.

³⁴ KOVALOVSKZI 1980, 18.

³⁵ VADAY 1997, 83.

homogén volt, a vázat egy hamuval kevert égett réteg fedte, mely alatt kormos fekete betöltést figyeltek meg. A váz a gödör keleti oldalán helyezkedett el az objektum oldalához fektetve, É–D tájolással. A koponyája egy kutya csontvázán nyugodott, a gödör délnyugati harmadában egy másik kutyaváz volt. A csontváz mellett és részben a vázon közettöredékek és

egy őrlőkö fektet. A gödör aljából több gázlómadar tojása került elő. A gyerekváz szintjén állatcsont- és kerámiatöredékek voltak (7. kép 3).

27. *Vác-Csörögi-rét*.³⁶ A 74. és a 99. gödör betöltésében egy-egy gyermek és egy rendellenes pozícióban fekvő felnőtt csontváza helyezkedett el.

A TELEPÜLÉSEKEN ELŐFORDULÓ GYERMEKVÁZAK ÖSSZEFOGLALÓ ÁTTEKINTÉSE

Az eddig felgyűjtött 27 lelőhely topográfiai elhelyezkedését végigtekintve szembeötlő, hogy a településeken fellelhető gyermekmaradványok előfordulása nem egy szűk földrajzi régióra jellemző sajátosság, hanem az Alföld egész területén megfigyelhető (4. kép 1). Néhány területen tapasztalható a lelőhelyek sűrűsödése, mint például a Közép-Alföldön, de ez feltételezhetően az eltérő kutatottsági szintekkel magyarázható.

Az esetek jó részében lelőhelyenként egy-egy csecsemő vagy gyerekváz található, de több településen ettől eltérő volt a jelenségek száma. Ezek mértéke nagyban függ a feltárt településnyomok változó nagyságától. Mint az fentebb látható volt, több esetben csak egy gázvezeték nyomvonalán végzett kisebb felületű feltárás eredményéből kerültek elő a gyermekmaradványok (pl. Jánoshalma és Makó környéki lelőhelyek), más alkalmakkor a nagyobb ásatási felszínen több csontváz került elő (pl. Felgyő). Aradon, Cegléd-Váróczi-dűlőben, Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlőben, Makó-Dáli-ugaron, Nagyszénáson, Nemesnádudvaron és Vác-Csörögi-réten 2-2, Apátfalván 3, Ebes-Zsong-völgyön több mint 4, míg Felgyőn 8 gyermekmaradvány került elő.

A vázak közel fele gödörben volt, az eddig megismert leletek másik fele épületekből, árkokból, kutakból, kemencékből vagy füstölőből került elő (4. kép 2). Az árkok és felhagyott épületek gyakori használatán kívül más rendszer nem állapítható meg az elhelyezkedésükben.

Több esetben csak egy-egy koponyatöredék, hosszúcsont vagy egy felsőtest részlete maradt meg a vázakból (pl. Bugac-Bimbó, Udvardi-tanya; Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II.). Az ismert esetek jelentős részénél a teljes csontváz az objektumban lehetett, a hiányos vázrészecskék feltételezhetően a feltárás következtében vagy a korábbi talajművelési munkálatok során keletkezettek, illetve a kicsi, törekeny antropológiai anyaggal rendelkező egyedeknél a talajtani adottságok mellett nem ritka a csontok felszívódása sem.

Az ismert eseteket végigtekintve a csecsemők és a valamivel idősebb, de még mindig *infans I.* korcsoporthoz tartozó gyermekek egy részénél a földbehelyezésük között különbség tapasztalható. Az értékelhető esetekben a csecsemőket minden alkalommal hanyatt fektetve helyezték el, az idősebb gyermekeket több esetben zsuporított testtartásban (pl. Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő, 1668. objektum, Felgyő-Kettőshalmi dűlő 753. objektum, Kecskemét-Mercedes-Benz gyár, RL-11. lelőhely). Néhány leletegyüttesnél a lábak és a karok is erőteljesen felhúzott állapotban voltak, mintha a végtagokat összekötözték volna. Ennek ellenére ezekben sem lehet szabályszerűséget megfigyelni, hiszen a Tiszaföldváron vagy Dunakeszin feltárt objektumokban a gyermekek hozzávetőlegesen nyújtott vázzal feküdtek. Megjegyzendő, hogy ezekben az esetekben a gyerekvázak mellett kutyavázak is feküdtek, a zsuporított pozícióban fekvők mellett nem.

³⁶ ISTVÁNOVITS 1999, 177.

A csecsemővázak esetében több alkalommal volt tapasztalható, hogy a csontváz horizontális vonalvezetése az objektum betöltődésének vonalát követte (pl. Felgyő-Kettőshalmi dűlő 680. és 3458. objektum). Ezeknél az eseteknél ez annyit jelent, hogy a már feltöltődés alatt álló jelenségekbe külön gödröt nem áshattak, hanem annak felszínére helyezve földelték el a testet, s ennek során a váz elhelyezkedése az objektum betöltődésének vonalvezetését vehette fel.

Az ismert 27 lelőhely esetében az egyik csecsemőváz elhelyezése különleges formát képvisel. A Hódmezővásárhely-Erzsébeten feltárt településrészlet egyik sekély, földbe mélyített objektumában egy fazék került elő. Az egészben elföldelt edény összeroppant a föld súlya alatt, ezért a feltárás során töredékeit részenként lehetett eltávolítani. A felszedés alkalmával rajzolódott ki az edény belsejében fejjel lefelé elhelyezett csecsemő csontváza. A váz nyújtott testtartású, ÉNy–DK tájolású volt. Az unikális temetési forma eddig párhuzam nélküli jelenség a római kori Alföld területéről.

A településeken feltárt gyermek vázmaradványok mellett az esetek túlnyomó többségében más leletek is előfordultak. Ezek általában a településről származó állatcsont- és kerámia-töredékek; ritka, de nem egyedülálló esetben fordul elő olyan lelet, amely az elhunyt viseletéhez, ékszerezettségéhez tartozott. Ilyen például a Felgyőn, Gyomán, Makón (M43 40. lelőhely) vagy Aradon, illetve Ebesen feltárt egy-egy temetkezés. Felgyőn két csecsemő váza mellett voltak leletek (440. és 690. objektum), Gyoma 133. lelőhelyen, ugyanúgy, mint az egyik makói esetenél, a kislány mellkasán néhány üvegyöngyből álló nyaklánc volt.³⁷ Aradon az egyik vázon (S1) egy bronz karperrec szerepelt, míg a másik szájából (eredetileg lehet, hogy a nyakáról?) egy üvegyöngy

került elő. Az egyik ebesi csontváz mellett egy edényt bontottak ki, mely a feltárási megfigyelés alapján az elhunyt melléklete lehetett.

A szarmata településeken gyakori, de mégsem tipikus jelenségek az objektumokból előkerülő emberi vázak/vázmaradványok. A felhagyott, már részben vagy esetenként teljesen feltöltődött településjelenségekben (pl. tárolóverem, földbe mélyített épület, szabadteri kemence, kerítőárok, stb.) gyakran kerülnek elő teljes vagy részleges emberi csontvázak, esetenként csak emberi vázrészek. Az objektumok a legtöbb esetben a feltöltődés során a jelenségbe került egyéb leleteket (pl. állatcsont, kerámia-töredék) is tartalmaznak.

A jelenségtípus a 2. századtól kezdve (pl. Szegvár-Oromdűlő) a legkésőbbi időszakig megtalálható az alföldi szállásterületek egészén (pl. Tiszaföldvár-Téglagyár).³⁸ Az eddigi vizsgálatok alapján a 4–5. századi településeken magasabb számban fordulnak elő, mint a korszak korábbi lelőhelyein.

A használaton kívüli településobjektumokban fellelhető emberi maradványok több kategóriába sorolhatók. Esetenként egy-egy gödörben vagy árokban előfordul a teljes csontváz, melyeknél a fektetés formája is sok alkalommal megegyezik a temetőben tapasztalható rítusokkal. Esetenként bizonyos végtagok a település jelensége szabta szűk hely miatt kissé rendezetlenül állhatnak. Ritka alkalmakkor egyértelműen a vázrészekhez kapcsolódóan viseleti elemek, ékszerek is előfordulnak, csakúgy, mint a temetkezéseknél megszokott mellékletadás szokása (8. kép 1–2, 4). Az ilyen jellegű, településen belüli temetkezések száma a legalacsonyabb, mint pl. Tiszaladány 1–2. sír (8. kép 3),³⁹ Kiskundorozsma-Nagyszék,⁴⁰ Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely (8. kép 1–2).

Egy másik csoportot képviselnek a teljes, de rendezetlen, kicsavart testhelyzetben elföldelt csontvázak. Ezeknél nem látható a földbe

³⁷ VADAY 1997, 78.

³⁸ ISTVÁNOVITS ET AL. 2005; VADAY 1997.

³⁹ LOVÁSZ 1992, 38–39, 6. kép.

⁴⁰ SZALONTAI-TÓTH 2000; PAJA 2003, 1. kép

helyezés gondos kivitelezése, ezért nem minősíthetők szabályos temetkezésnek, mint pl. Szőreg-Iván-téglagyár esetében (6. kép 4).⁴¹

Számos esetben előfordulnak olyan lelet-együttesek, ahol csak egy-egy, anatómiai rendben elhelyezkedő vázrész található meg, például egy felsőtest, egy-egy kar, egy-egy lábszár, mint pl. Kiskundorozsma-Daruhalom II. lelőhelyen.⁴²

Végezetül a jelenség egyik extrém változata, amikor csak egy-egy embercsonttöredék fordul elő a település hulladékanyaga között (egy-egy végtagcsont, csigolya, állkapocs, koponyadarab, stb.), pl. Kiskundorozsma-Daruhalom III.⁴³ és Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhelyen. Ez utóbbi típusnak az egyik különlegesebb változata, amikor koponyák kerülnek elő gödörből, mint Kecskemét-Mercedes gyár, RL-05. lelőhelyen (7. kép 3).⁴⁴ A Régészeti Kutatások Magyarországon jelentéseiből számos olyan településnyom ismeretes (pl. Bükkábrány-Vasúti-dűlő (Bánya, VI. lh.),⁴⁵ Polgár-Varga-halmi-dűlő⁴⁶) ahonnan csak emberi koponyák kerültek elő. Ezek a legtöbb esetben hiányosak, töredékesek. Esetenként utalhatnak más népeknél ismert koponyakultuszra, de alacsony számuk alapján ennek általánossága nem valószínűsíthető.

A vázmaradványok nem és korcsoport alapján változatos képet mutatnak, megtalálhatók férfi, női és gyermekcsontvázak egyaránt. Ezek pontos aránya a megfelelő mennyiségű antropológiai meghatározás hiányában nem ismeretes.

Korcsoport szempontjából a legfiatalabb magzati vagy csecsemőkortól elkezdve, egészen a *maturus* korosztályig minden életkorcsoport fellelhető. Ezek pontos aránya azonban szintén nem ismert a megfelelő vizsgálatok hiányában. Az előzetes szakirodalmi adatok alapján annyi megállapítható, hogy a felnőtt korú egyedek

előfordulása gyakoribb, mint a csecsemők vagy gyermekek jelenléte.

A jelenség előfordulása területi egységre sem szűkíthető le, a gyermekmaradványokhoz hasonlóan az egész alföldi szarmata szállásterületen általánosan előfordul.

A korábbi kutatások során a jelenség értelmezésére több magyarázat született. Bizonyos elképzelések szerint háttérben erőszakos cselekedetek, idegen támadások állhattak.⁴⁷ Az előkerülő, rendezetlenül földbe hajított csontvázakban a katonai akciók során lemészárolt emberek maradványai láthatók, melyeket a településen hosszabb ideig tartózkodó ellenségnek kellett gyorsan elföldelnie. A vázak mellett található nagyobb mennyiségű leletanyag is a település tisztogatására utaló tevékenység során került a gödrökbe. Az erőszakos cselekedeteket támasztják alá a csontokon ritka esetekben előforduló gyógyulatlan sérülések (pl. koponyát ért vágások), hiányos vázrészek és az önmagukban előforduló egész vázrészek.

Más elképzelések szerint a településeken fellelhető emberi maradványok háttérben szakrális tevékenység áll.⁴⁸ Ennek bizonyítására is előfordulnak példák. Több olyan teljes csontvázat tartalmazó együttes ismeretes, ahol esetenként az emberi vázzal egy szintben kutyacsontváz, madártojás vagy például egész edények fordultak elő, mint pl. Dunakeszi-Alagi-major vagy Tiszaföldvár-Téglagyár lelőhelyeken. Ezen feltételezés cáfolására is említhető több olyan példa, ahol semmiképpen sem lehet szó áldozatról, de ez nem zárja ki a különleges szakrális esetek előfordulását.

A gyermekvázak esetében mindkét értelmezési lehetőséghez található megfelelő példa. A településen előkerült 27 gyerekváz vagy

⁴¹ CSALLÁNY 1962, 147; VADAY 1997, 82–83.

⁴² PALUCH–SZALONTAI 2004, 293–294.

⁴³ MÉSZÁROS–SÓSKUTI 2006, 315–316.

⁴⁴ FÜKÖH–SÓSKUTI 2009, 238.

⁴⁵ SIMON 2012, 201.

⁴⁶ DANI 2003, 205.

⁴⁷ VADAY 1997.

⁴⁸ VADAY 1997, 78; ISTVÁNOVITS 1999, 177.

vázrészlet közül 5 olyan eset említhető, ahol a gyermek mellett felnőtt csontvázak vagy vázrészek is előkerültek a jelenség betöltéséből, és további 4 olyan lelőhely, ahol a település másik objektumában szintén voltak felnőtt vázak. Ezekben az esetekben feltételezhetően a gyermekvázak nem különálló temetkezéseként értékelhetők, hanem erőszakos eseményhez köthetők. Ilyen például a Szőregen előkerült leletegyüttes, ahol a gyermekváz mellett a gödörben több felnőtt maradványa is volt.⁴⁹

A legtöbb alkalommal azonban a gyermekvázak a használaton kívüli településen elhelyezett különálló temetkezések lehettek. A gyomai lelőhely esetében Vaday Andrea a településen a 2. század során megjelenő szabad dákokhoz köthető áldozati szertartásnak véli a korábbi településobjektumba történt gyermektemetkezést.⁵⁰

A gyermekek településen történő elföldeleése a dák kultúrkörben ismert jelenség.⁵¹ Nyomai a Kr. e. 4. századtól egészen a Kr. u. 1. századig nyomon követhetők. Az egyik legkülönlegesebb gyermekekkel kapcsolatos dák szakrális jelenségnek egy Vajdahunyadon/Hunedoara-Grădina Castelului (Ro) feltárt leletegyüttes tartható. Itt a településtől elkülönülve közel 100 csecsemő csontvázat tártak fel.⁵² A római hódítás utáni időszaktól a jelenség eltűnik Dacia területéről.⁵³

A gyermekek településeken történő eltemetése azonban nemcsak a dákoknál, hanem más vaskori népeknél, valamint a Római Birodalomban is megfigyelhető.⁵⁴ Ismertek esetek pl. Germaniából is, ahol például a Schlesswig-Holstein tartományban található Tofting közelében egy fateknőben eltemetett 4–6 hónapos

csecsemő maradványa került elő településnyomok közül. Ez a leletegyüttes a 2. századra keltezhető.⁵⁵ A településeken eltemetett gyermekek a római kori Dobrudzsában is előfordulnak, mint ahogyan az Ividán/Slava Rusă, Histrián és Callatisban feltárt lelőhelyeken is tapasztalható volt.⁵⁶ Az Ividán feltárt M23 gyermektemetkezés – a hódmezővásárhely-erzsébeti lelethez hasonlóan – egy edénybe (amphora) volt elhelyezve.⁵⁷ A leletet a feltárók a 4. századra keltezték.⁵⁸

Más kultúrákból ismert szokások alapján⁵⁹ a Hódmezővásárhely-Erzsébeten az edénybe eltemetett csecsemő akár áldozatnak is tekinthető volna, azonban a leletegyüttes egyedisége okán ez nem tartható általánosnak a szarmata kultúrkörben.

Amint az említett esetekből látható, a településeken előforduló gyermekmaradványok a vaskor és a római kor időszakában egy viszonylag tágabb földrajzi térségben, eltérő kulturális és vallási háttérrel rendelkező területi egységeken belül egyaránt megtalálhatók. Ezek alapján az Alföldön előforduló esetek nem kizárólag dák hatásra jelentkezhettek a szarmata településeken, és azok áldozatként történő értékelésére sem találhatók egyértelmű bizonyítékok.

A gyűjtésben szereplő lelőhelyek között több alkalommal épületből kerültek elő a gyermekmaradványok. Ezeket könnyűszerrel építési áldozatnak lehetne minősíteni, de az eseteket alaposabban megvizsgálva szembeötlővé válhat, hogy a vázak elhelyezkedése nem az épület szerkezetével, hanem annak használat utáni feltöltődésével hozható kapcsolatba. A legelsőként megfigyelt ilyen lelet

⁴⁹ CSALLÁNY 1961, 147, 256, Taf. 2; VADAY 1997, 82–83.

⁵⁰ VADAY 1997, 78.

⁵¹ SÍRBU 2008, 72; SÍRBU ET AL. 2006, 187–207.

⁵² SÍRBU ET AL. 2006, 187–207.

⁵³ SÍRBU 2008, 87.

⁵⁴ RUBEL 2013, 238; RUBEL–SOFICARU 2012, 163–165.

⁵⁵ RUBEL 2013, 238–239.

⁵⁶ RUBEL–SOFICARU 2012, 166–167.

⁵⁷ RUBEL–SOFICARU 2012, 166, Fig. 2.

⁵⁸ RUBEL 2013, Fig. 1.

⁵⁹ RUBEL–SOFICARU 2012, 166, Fig. 2.

a Hódmezővásárhely-Solt-Palén feltárt épület (6. kép 3). A jelenségről ugyan készült rajz, de ezen nincsen feltüntetve a zsugorított pozícióban eltemetett gyermek maradványa, a leírás mindössze annyit említ, hogy az épület padlójára fektették a bal oldalára.⁶⁰ Szintén épületben voltak eltemetve az Arad mellett feltárt lelőhelyen előkerült gyermekek (6. kép 1). A feltárók szerint ezeket külön, a már részben feltöltődött épületbe ásták be.⁶¹ Szintén az épület betöltésében volt a Tiszaeszlár-Bashalmon⁶² feltárt gyermek, valamint a Nemesnádudvaron (7. kép 2) és Makó-Pap-háton előkerült vázmaradványok. Az épületben elhelyezett gyermekvázak közül mindössze az Apátfalván feltárt egyik eset bizonyul különlegesebbnek. Itt a 313. épület közepén kibontott egyik kerek cölöplyuk (vagy kicsi gödör?) (425. snr) betöltéséből kerültek elő egy újszülött vázmaradványai. Az Alföld szarmata településein a leletegyüttes egyedinek számít, ennek folytán

nem tekinthető általánosan előforduló építési áldozatnak.

A településeken előforduló gyermekmaradványok értelmezéséhez további adatokat jelenthetnek az antropológiai vizsgálatok eredményei, melyek az újonnan előkerült leletek egy részénél rendelkezésre állnak. Ezen vizsgálatok egy része olyan paleopatológias elváltozásokat állapított meg a gyenge megtartású csontanyagban, amelyek a gyermekek elhalálzásához is vezethettek. Ennek ellenére a kevés esetszám és az alacsony életkor miatt a számos egyéb élettani tényezőnek kiszolgáltatott gyermekeknél nem jelenthető ki, hogy ez lehetett a haláluk egyértelmű oka.

Az alföldi szarmata települések esetében feltételezhető, hogy a legtöbb tetem egyedi esetnek minősíthető, és az emberi vázak településen történő előfordulására egy egyszerű modellt nem lehet ráilleszteni.

GYERMEKSÍROK ELŐFORDULÁSA A TEMETŐKBEN

A Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen feltárt csecsemősírok értelmezéséhez szükséges áttekinteni, hogy kizárólag településeken fordulnak-e elő vagy a temetőkből is megtalálhatók a legfiatalabb korcsoporthoz sorolható egyének maradványai.

A temető publikációkat végigtekintve egyértelművé válik, hogy gyermeksírok minden nem- és korcsoportban megtalálhatók a szarmata temetőkből. A temetkezésekkel kapcsolatosan fontos megemlíteni, hogy az Alföldi szarmata szállásterületen kevés a teljesen feltárt temető. A több száz ismert temetkezési hely közül mindössze a Madaras-Halmok⁶³ és Sándorfalva-Eperjes⁶⁴ tekinthetőek teljes mértékben feltártnak. Ebből következően kevés olyan

lelőhely ismert, ahol egy-egy közösség temetkezési szokásait egészében lehet vizsgálni. Az előforduló gyermeksírokkal a nagyobb sírszámú temetőrészek is nyújtanak információt, de ezek csökkent értékűek.

A temetkezések vizsgálatát tovább nehezíti a sírok jelentős mértékű rablottsága. Számos temetőben ez 63–85% közötti arányban figyelhető meg.⁶⁵ A gyermeksírok esetében ez az arány alacsonyabb, illetve a sírok kicsi mérete az esetleges bolygatottság ellenére is utal az elhunyt korcsoportjára.

A korábbi kutatások során történt elemzések megállapították, hogy egy temetőn belül a gyermeksírok átlagosan az összes sírszám 10–15%-át képezik.⁶⁶ A feltételezett magas

⁶⁰ PÁRDUCZ 1938, 103.

⁶¹ GRUMESA ET AL. 2013.

⁶² KOVALOVSKI 1980, 18.

⁶³ KÓHEGYI-VÖRÖS 2011.

⁶⁴ VÖRÖS 1982.

⁶⁵ VADAY-DOMBORÓCZKY 2001, 36, MÉSZÁROS-SÓSKUTI 2006, 119–120.

⁶⁶ VÖRÖS 2005, 138.

gyermekhalandóság alapján ez az arány rendkívül alacsony. A számadat értelmezésére kézzelfogható magyarázat nem adható. Felmerült a gyermekek külön temetőbe történt elhelyezésének, valamint az alacsony mélységű sírok könnyebb pusztulásának a lehetősége egyaránt.⁶⁷ Megnyugtatóan egyik lehetőség sem bizonyítható vagy cáfolható.

A gyermeksírok igazodnak a temető rendszeréhez, azok szerves részét képezik, ahogyan az látható például a Sándorfalva-Eperjesen (9. kép 1) vagy az Óföldreák-Ürmösön feltárt temetőkben (9. kép 2). A legtöbb esetben a gyermekeket különálló sírba helyezték (10. kép 1), de előfordulnak kettős temetkezések is. Ezekben általában az anyát a gyermekkel együtt helyezték a földbe, amint az megfigyelhető volt az Óföldreák-Ürmösön feltárt 158. sír esetében (10. kép 6). A gyermeksírok sok esetben felnőtt temetkezések közelében

helyezkednek el (9. kép 2), azonban az ezek közötti rokoni kapcsolatok felderítésére idáig nem irányultak vizsgálatok.

A temetkezési és mellékletadási szokások a felnőtt korú elhunytakéhoz hasonlóak (10. kép 2–5),⁶⁸ azoktól csak néhány részletükben térnek el. Ezek között található olyan elemek, melyek minden bizonnyal a felnőtté válás folyamatához kapcsolhatók. Ilyen például a férfisírokban a fegyver vagy a női temetkezésekben a gyöngyhímzéses alsóruházat előfordulása.

Az ismert esetek alapján az látható, hogy a szarmata gyermekek a társadalom teljes jogú tagjai voltak, ezért haláluk esetén helyük a közösség temetőjében volt. Ennek alapján feltételezhető, hogy a településeken előkerülő gyermekvázak valamilyen oknál fogva a társadalom bevett szokásaival ellentétes módon, a közösségtől elkülönítve kerültek elhelyezésre.

ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján a felgyői, valamint a többi településen előkerült római kori csecsemő- és gyermekvázról összességében az alábbiak állapíthatók meg.

Amint az látható, a csecsemő- és gyermeksírok ugyan alacsony számban, de megtalálhatók a temetőkben, ami azt jelenti, hogy a temetkezési szokások alapján a közösség teljes jogú tagjaiként kezelték őket nemtől, kortól függetlenül. A korszak gyermekeinek egy részét haláluk után – a felnőttekhez hasonlóan – az általános szokásoktól eltérő bánásmódban részesítették: a korábban használatos, de már felhagyott településobjektumok jelentettek számukra végső nyughelyet.

A településeken előforduló gyermekvázak értelmezésével kapcsolatosan számos kérdés felmerül. A kérdésekre adható válaszok sora hosszadalmas. A lehetséges magyarázatok

között szerepelhet a haláluk okaként az idegen támadás vagy a szakrális áldozat lehetősége, de ezek mellett felmerül a betegség vagy a születési rendellenesség, a társadalmi/családi rendszeren való kívülállás, továbbá a bűncselekmény lehetősége is. A jelenlegi ismereteink alapján bizonyítani vagy cáfolni teljes mértékben egyiket sem lehet. Az eltemetett egyedek minden bizonnyal a megszokott társadalmi rendben kívülállók voltak, amit a közösség általános temetkezési helyétől és szokásaitól eltérő temetésük jelez. Amint azt láthattuk, a jelenség nem csak a gyermekek esetében fordul elő, a településeken jóval nagyobb számban található meg a felnőttek. A felgyői és a hozzá hasonló településeken megfigyelt gyermekek a társadalmi rendből kirekesztve, elkülönítve kerültek végső nyugalomra. Az elkülönülésük pontos oka ismeretlen.

⁶⁷ FODOR 1997, 112.

⁶⁸ VÖRÖS 2005, 139.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány elkészítése során az antropológiai anyag meghatározásáért Marcsik Antóniának (Berettyóújfalu és Szihalom), Balázs Jánosnak (Nagyszénás) és Paja Lászlónak (Bugac, Jánoshalma, Makó-Dáli ugar, Makó-Pap-hát, Nemesnádudvar) tartozom köszönettel. Ezúton mondok köszönetet Paluch Tibornak az apátfalvi, Kulcsár Valériának a dunakeszi, Balogh Csillának a hódmezővásárhely-erzsébeti és Sz. Wilhelm Gábornak a kecskeméti közöletlen adataik feldolgozásának, közlésének lehetőségéért. A Felgyő-Kettőshalmi dűlőben végzett feltárás összeítő térképe Hajdú Olga, Kamarási András, Kovács Sándor és Redenczky Antal munkája. A tanulmányban szereplő sírrajzokat Kulcsár Kornél, Koncz Margit és Kovács Sándor készítette. Munkájukért mindannyian fogadják köszönetemet.

IRODALOM

- BALOGH 2007: Balogh Cs.: Hódmezővásárhely, Erzsébet. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigation in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 212.
- CSALLÁNY 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568. u. Z.)*. Archaeologia Hungarica 38. Budapest 1961.
- DANI 2003: Dani J.: Polgár, Varga-Halmi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001 (Archaeological Investigations in Hungary 2001)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2003, 204–205.
- DANI 2004: Dani J.: Ebes, Zsong-völgy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 205–209.
- DANI ET AL. 2006: Dani J. – Szilágyi K. A. – Szelekovszky M – Czifra Sz. – Kisjuhász V.: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásról (Preliminary report of the excavations preceding investment at the Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő site in 2004–2005). In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 5–31.
- DANI 2008: Dani J.: Ebes, Zsong-völgy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 209–210.
- FODOR 1997: Fodor I.: Hajdúdorog-Csárdadomb. Szarmata temetkezések a 2–3. századból (Hajdúdorog-Csárdadomb. Sarmatian burials from the AD 2nd–3rd century) In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway)*. Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 110–113.
- FÜKÖH–SÓSKUTI 2009: Füköh D. – Sóskuti K.: Kecskemét, Mercedes-Benz gyár, RL-05 lelőhely. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2008 (Archaeological Investigations in Hungary 2008)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 238.
- GRUMESA ET AL. 2013: Grumesa, L. – Ursuțiu, A. – Copos, G.: Arad “Barrieră”. Cercetări Arheologice Preventive Într-un Sit de Epocă Sarmatică (Arad “Barrieră” Rescue Excavation in a Sarmatian Period Site). Forthcoming.
- GULYÁS 2010: Gulyás Gy.: Bugac, Bimbó, Udvardi-tanya. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 171–172.
- GULYÁS 2010a: Gulyás Gy.: Makó, Dáli-ugar VIII. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 267.

- GULYÁS 2010b: Gulyás Gy.: Makó, Pap-hát. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 272–273.
- ISTVÁNOVITS 1999: Istvánovits E.: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyzőtag (A settlement of the 5th century). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.
- ISTVÁNOVITS ET AL. 2005: Istvánovits E. – Lőrinczy G. – Pintye G.: A szegvár-ormodülői császárkori telep (Die frühkaiserzeitliche Siedlung von Szegvár-Oromdülő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica* 11 (2005) 51–114.
- JÁSZBERÉNYI 2014: Jászberényi M.: *Nagyszénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító régészeti lelőhely késő szarmata teleprészletének feldolgozása*. Szakdolgozat. Szeged 2014.
- KOVALOVSZKI 1980: Kovalovszki J.: *Településszervezetek Tiszaeszlár–Bashalmon (bronzkor, 3–4. és 9–13. század)*. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest 1980.
- KÖHEGYI-VÖRÖS 2011: Köhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.
- LOVÁSZ 1992: Lovász E.: Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez (Neuere Angaben zur römerzeitlichen Geschichte Nordungarns). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 31–46.
- MÉSZÁROS ET AL. 2007: Mészáros P. – Paluch T. – Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 199–200.
- MÉSZÁROS-SÓSKUTI 2006: Mészáros P. – Sóskuti K.: Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 315–316.
- MÉSZÁROS-SÓSKUTI 2006: Mészáros P. – Sóskuti K.: Megjegyzések a szarmata kori sírbrázolásokhoz. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2005*. Szeged 2006, 117–132.
- PAJA 2003: Paja L.: Röszei (48/60, 48/75) és kiskundorozsmai (26/60, 26/72) szarmata kori embertani maradványok rövid ismertetése (Anthropological Study of four Sarmatian Osteological Series [Rösze, Sites 48/60 and 48/75 and Kiskundorozsma Sites 26/60 and 26/72]) In: *Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán (On the Road! Museum research along the route of the M5 motorway)*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 165–168.
- PALUCH-SZALONTAI 2004: Paluch T. – Szalontai Cs.: Szeged, Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő II. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 293–294.
- PÁRDU CZ 1938: Párducz M.: Rómaikori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban (Römerzeitlicher Fundort in Solt-Palé bei Hódmezővásárhely). *Dolgozatok* 14 (1938) 90–123.
- PÓPITY 2010: Pópity D.: Jánoshalma, Faddidűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 228–229.
- RAJNA 2005: Rajna A.: Cegléd, Váróczi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 200–201.
- RAJNA-DINNYÉS 2004: Rajna A. – Dinnyés I.: Cegléd, Váróczi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 195–196.
- RUBEL 2013: Rubel, A.: Infant Burials in Iron-Age and Roman Europe. Prolegomena to a comparative analysis Roman Dobrudja and Iron-Age Germany. *European Journal of Science and Theology* 9:6 (2013) 233–241.
- RUBEL-SOFICARU 2012: Rubel, A. – Soficaru, A. D.: Infant Burials in Roman Dobrudja.

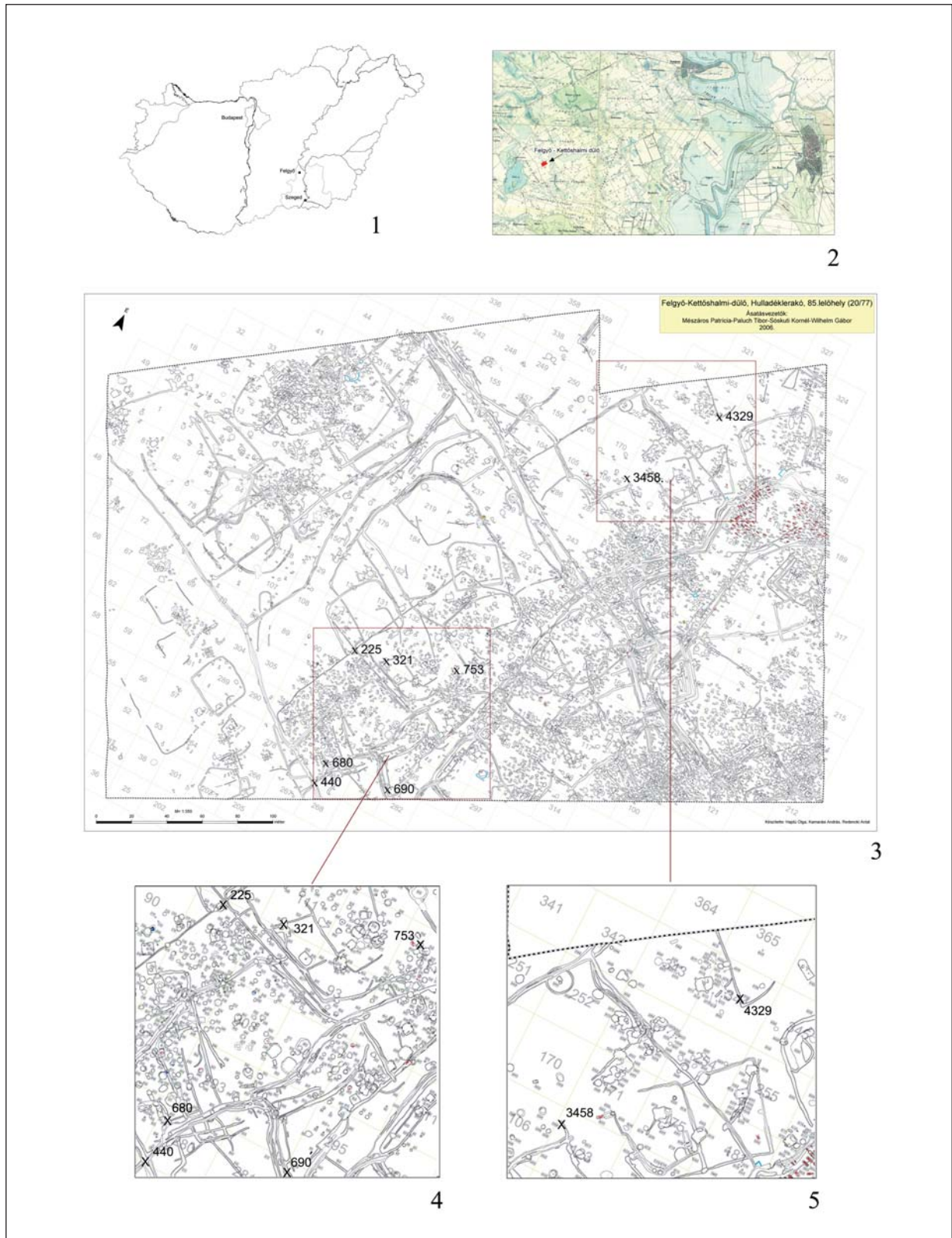
- A report of work in progress: The case of Ibida (Slava Rusă). In: *Homines, Funera, Astra. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, 5–8 June 2011 Alba Iulia*. British Archaeological Reports International Series 2410. Eds.: Kogălniceanu, R. – Curcă, R. G. – Gligor, M. – Stratton, S. Oxford 2012, 163–168.
- SÎRBU ET AL. 2006: Sîrbu, V. – Luca, S. A. – Roman, C. – Purece, S. – Diaconescu, D.: Dacian Settlement and Children Necropolis of Hunedoara. A Unique Discovery in the Dacian World. Archaeological Approach. *Acta Terrae Septemcastrensis* 5:1 (2006) 187–207.
- SÎRBU 2008: Sîrbu, V.: Ritual Inhumations and ‘Deposits’ of Children among the Geto-Dacians. In: *Deviant Burial in the Archaeological Records*. Ed.: Murphy, E. M. Oxbow Books, 2008, 71–90.
- SIMON 2012: Simon, L.: Bükkábrány, Vasúti-dűlő (Bánya, VI. lh.) In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 201.
- SOMOGYVÁRI 2010: Somogyvári Á.: Nemesnádudvar, Hajósi-úti-dűlő II. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 292–293.
- SÓSKUTI 2008: Sóskuti K.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 212.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2012: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Nemesnádudvar, Hajósi-úti dűlő II. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigation in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 301–302.
- SZALONTAI–TÓTH 2000: Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Szeged-Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról (Vorbericht über die sarmatenzeitlichen Siedlungs- und Graberfeldsfreilegungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma). In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–78.
- VADAY 1996: Vaday, A.: Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133. In: *Cultural and Landscape Changes in South East Hungary II. Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion)*. Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1996, 51–305.
- VADAY 1997: Vaday A.: Atipikus szarmata telepjelenségek Kompolt, Kistéri-tanya 15. lelőhelyen (Eine atypische sarmatische Siedlungerscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15). *Agria* 33 (1997) 77–107.
- VADAY–DOMBORÓCZKY 2001: Vaday, A. – Domboróczky, L.: Mezőszemere, Kismari-fenek. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail (Mezőszemere. Kismari-fenek. Késő-császárkori – kora-népvándorláskori temetőrészlet. Mezőszemere. Kismari-fenek. Late-Imperial – Early Migration Period Cemetery fragment). *Agria* 37 (2001) 5–206.
- VÁRADI 1997: Váradi A.: Szihalom-Pamlényi-tábla. Késő szarmata–kora népvándorláskori telep és temető a IV–V. századból (Szihalom-Pamlényi-tábla. Late Sarmatian–Early Migration Period Settlement and Cemetery from the A.D. 4th–5th Century). In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway)*. Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 117–119.
- VÁRADY 2002: Várady A.: Szihalom, Pamlényi-tábla. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 276.

- VÖRÖS 1985: Vörös G.: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen (Eine sarmatische Begrabnisstätte aus hunnenzeit in Sándorfalva-Eperjes). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1982–83:1 (1985) 129–172.
- VÖRÖS 2005: Vörös G.: A szarmata kori gyermektemetkezések jellemzői néhány temető adatai alapján (Die Merkmale der sarmatischen Kinderbestattungen aufgrund von Angaben einiger Gräberfelder [Vorarbeit zum Gräberfeld Madaras-Halmok]). *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 127–150.
- WICKER 2004: Wicker E.: Harta, 51. út, 96–97. km. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 228.
- WILHELM G. 2010: Sz. Wilhelm G.: Kecskemét, Mercedes-benz gyár, RL–11 lelőhely. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 240–241.

INFANT AND CHILD REMAINS IN THE SARMATIAN SETTLEMENTS OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

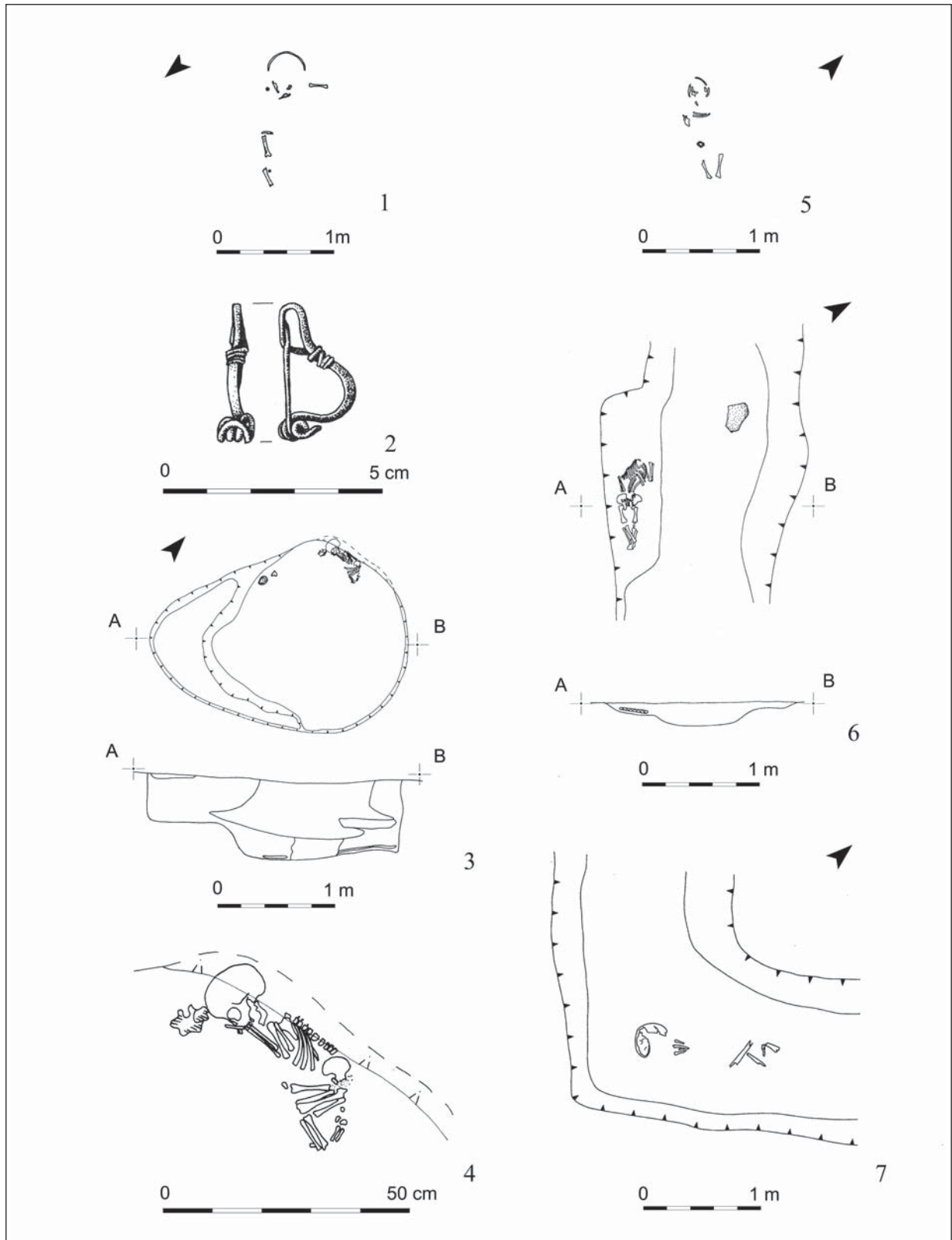
Special phenomena of Sarmatian settlements are those features which contain human skeletons and bones. Human remains found in such circumstances can be classified into several groups, and their occurrences are explained by several theories. Some authors consider that the remains belong to people killed in violent assaults, whereas others support the idea of ritual sacrifices.

Infant skeletons can be interpreted as a subgroup of human burials discovered in settlements. In most cases, regularly buried children can be found in numerous settlements. The aim of this paper is to introduce some of the above mentioned burials excavated in the past years and present interpretations of them. Special attention has been paid to the Felgyő-Kettőshalmi dűlő site, where the remains of 8 infants were discovered. It is also attempted to define the social status and communal role of children by introducing and analysing all relevant information available, including the occurrence of child burials disinterred in the excavated cemeteries.

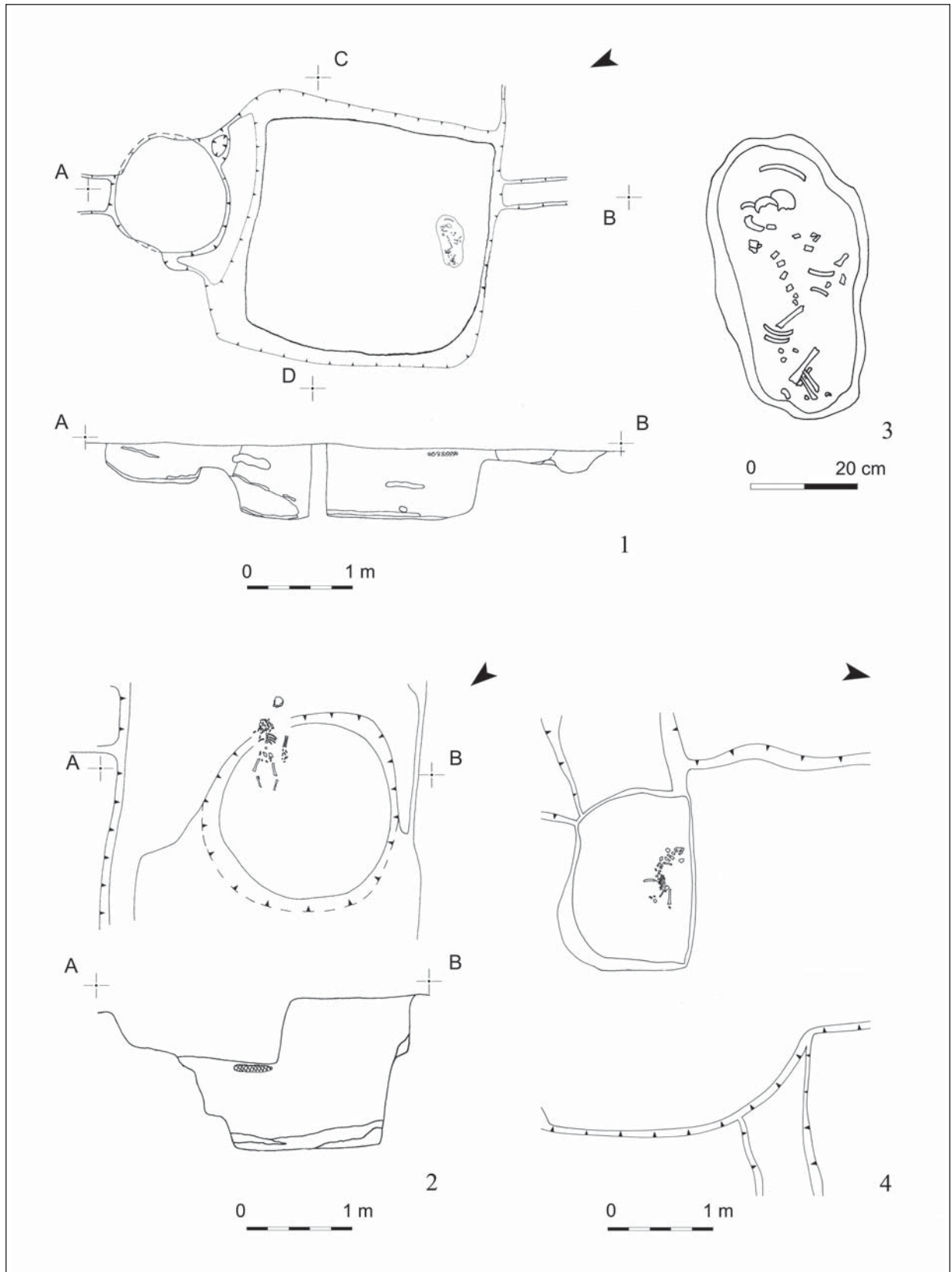
1. kép. 1: A lelőhely elhelyezkedése; 2: A lelőhely elhelyezkedése a második katonai felmérés térképén; 3: Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhely összesítő térképe; 4–5: A gyermekmaradványok elhelyezkedése a feltárt településrészleten belül

Fig. 1. 1: Location of the site; 2: Location of the site on the map of the Second Military Survey; 3: Site map of Felgyő-Kettőshalmi dűlő; 4–5: Location of the infant skeletons

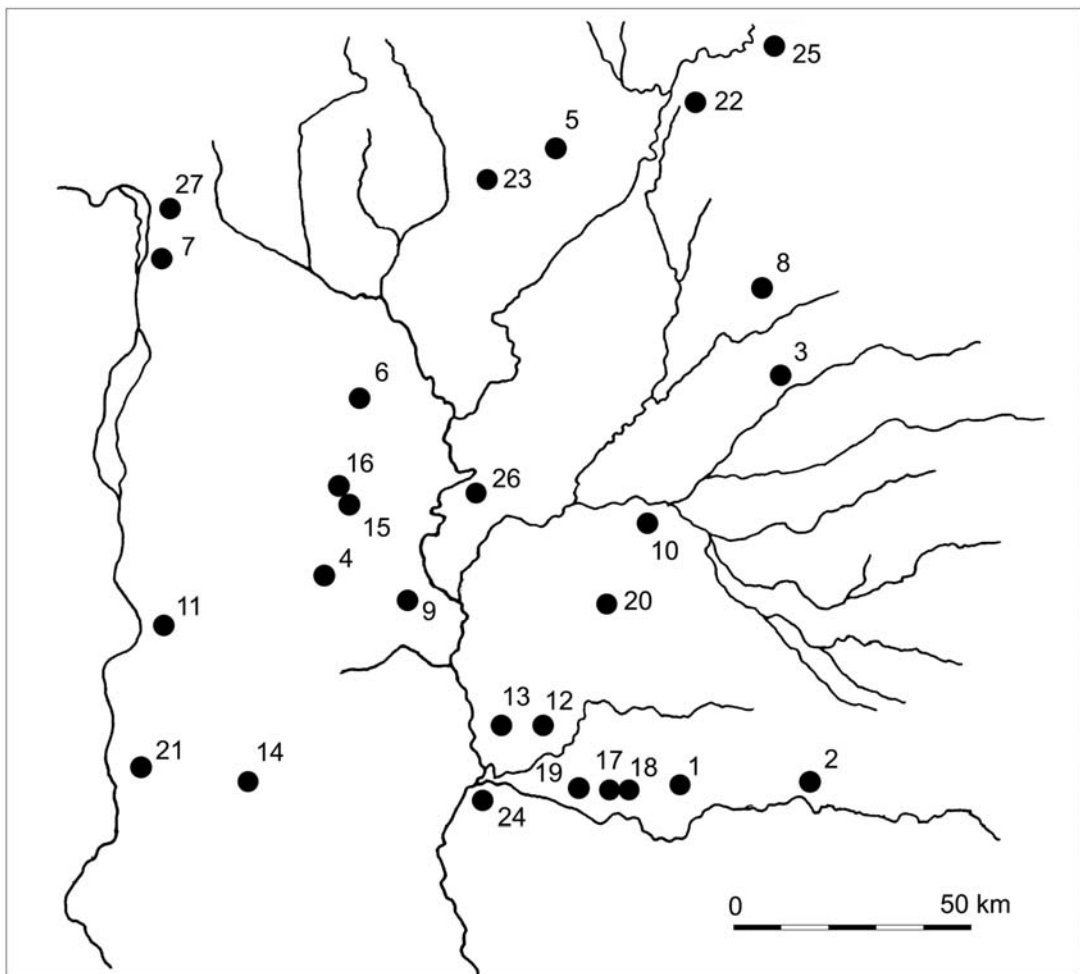
2. kép. Gyermecksontvázak és a mellettük talált leletanyag Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyről. 1: 440. objektum; 2: A 440. objektumból előkerült fibula; 3–4: 753. objektum; 5: 690. objektum; 6: 3458. objektum; 7: 4330 objektum

Fig. 2. Infant skeletons and find material in the settlement of Felgyő-Kettőshalmi dűlő. 1: Feature 440; 2: Brooch from the feature 440; 3–4: Feature 753; 5: Feature 690; 6: Feature 3458; 7: Feature 4330

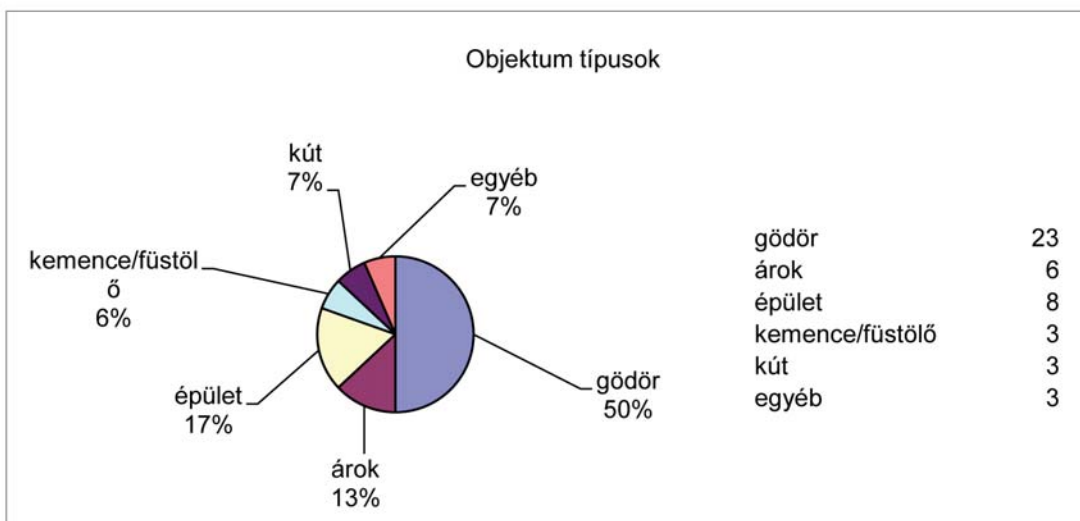

3. kép. Gyermekcsontvázak Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen. 1, 3: 225. objektum;
2: 680. objektum; 4: 321. objektum

Fig. 3. Infant skeletons in the settlement of Felgyő-Kettőshalmi dűlő. 1, 3: Feature 225; 2: Feature 680; 4: Feature 321

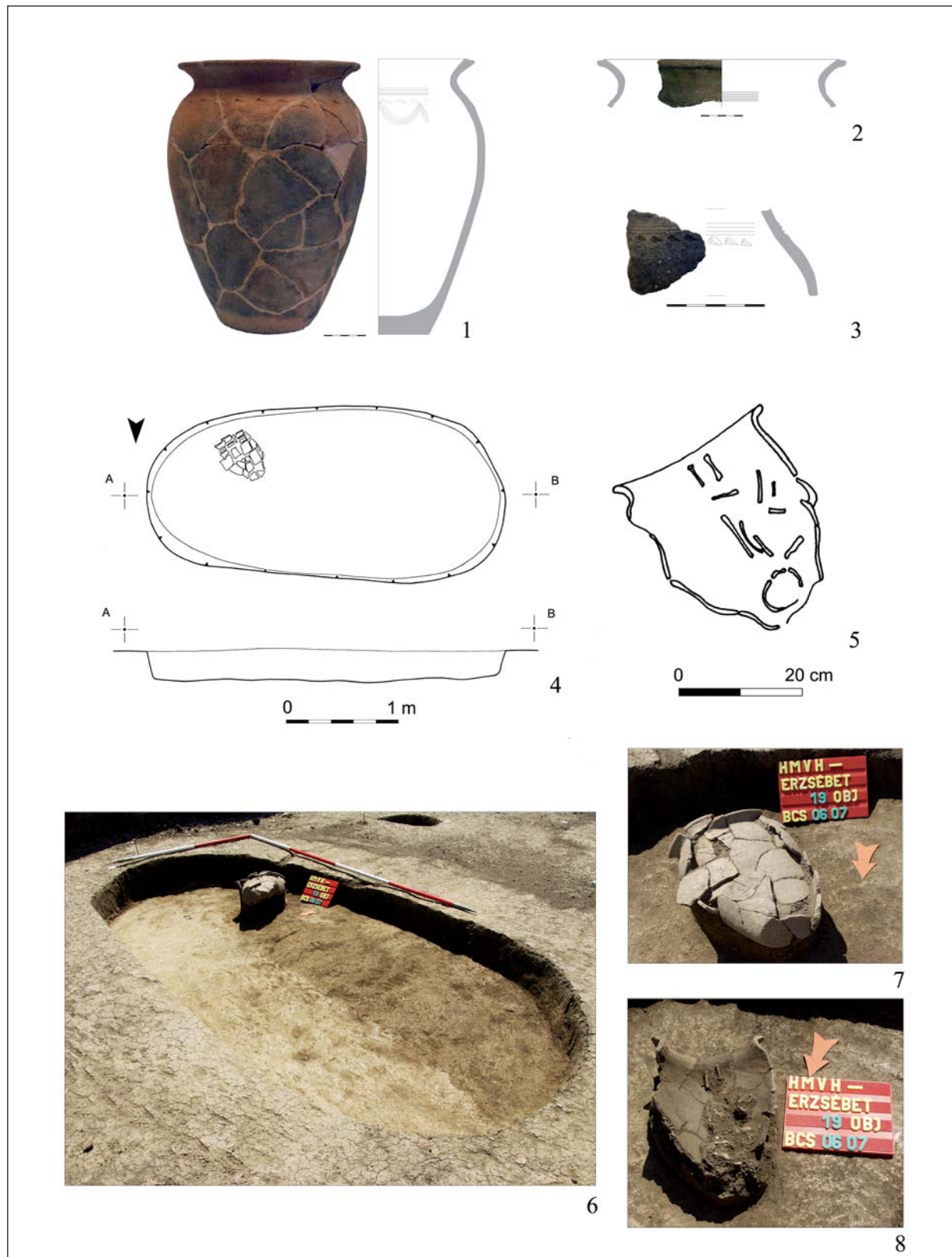

1

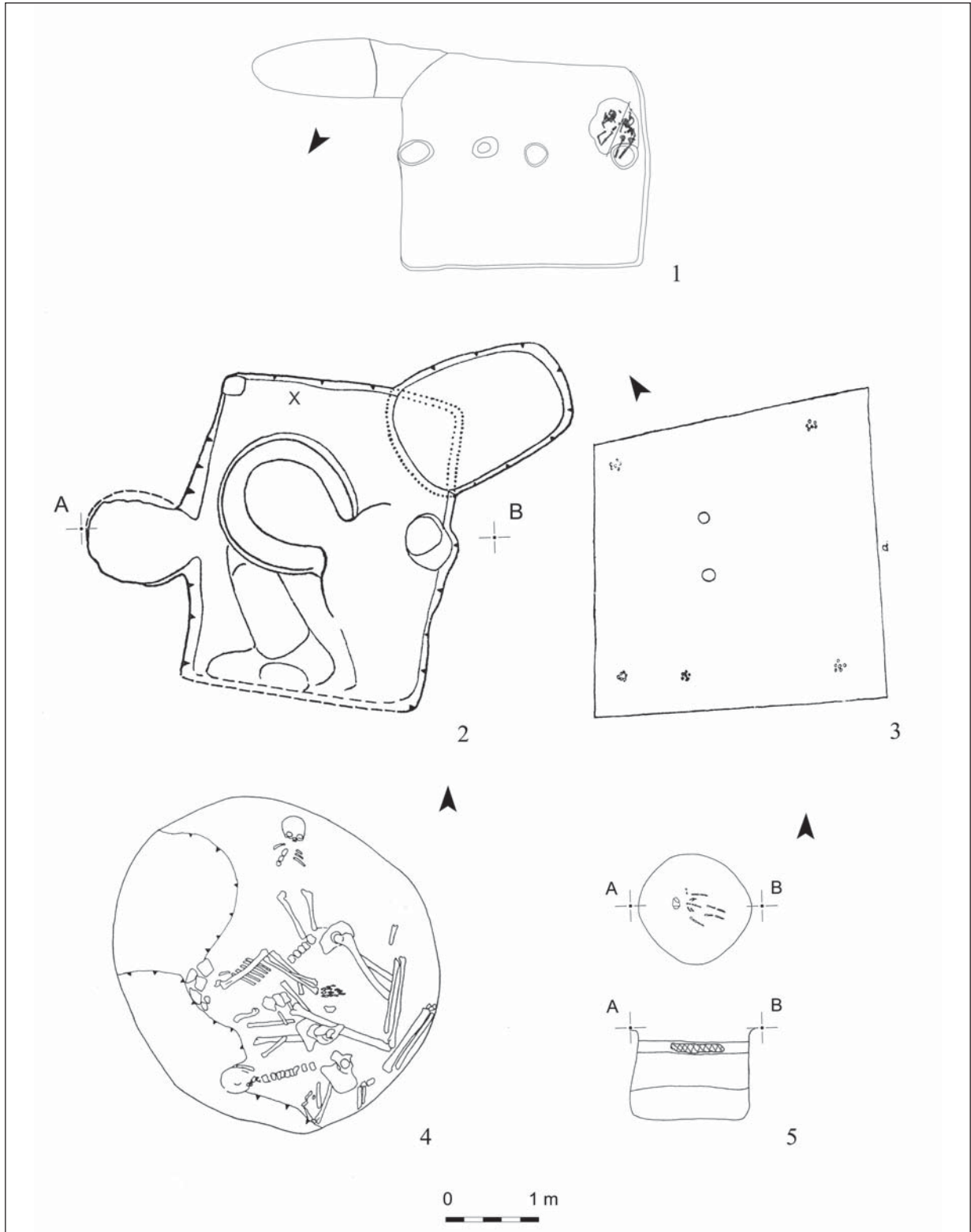

2

4. kép. 1: Csecsemő- és gyermekmaradványok előfordulása az alföldi szarmata településeken;
 2: Gyermekmaradványok objektumtípusonkénti megoszlása
 Fig. 4. 1: Infant and child remains in the Sarmatian settlements of the Great Hungarian Plain;
 2: Distribution by object type of children's skeletal remains

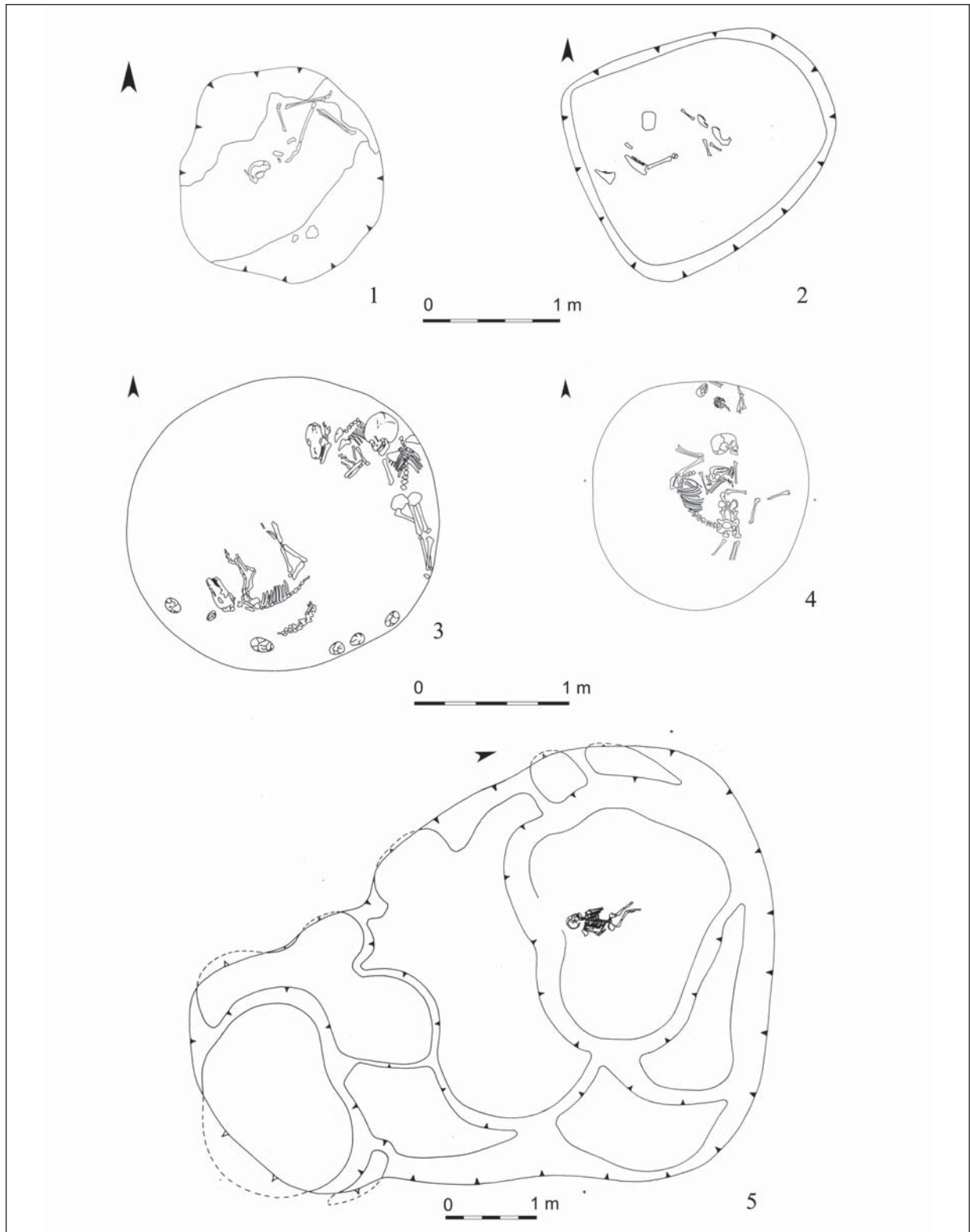

5. kép. Hódmezővásárhely-Erzsébet 19. objektum. 1, 6–8: A gyermekcsontvázat tartalmazó fazék;
 2–3: Az objektum betöltéséből származó kerámiatöredékek
 Fig. 5. Site Hódmezővásárhely-Erzsébet, feature 19. 1, 6–8: Pottery with the child skeleton;
 2–3: Find material from feature 19

6. kép. 1: Arad-B 05 lelőhely (GRUMESA–URSUTIU–COPOS 2013 nyomán); 2: Tiszaeszlár-Bashalom 3. objektum (KOVRIK 1980 nyomán); 3: Hódmezővásárhely-Solt-Palé 17. objektum (PÁRDU CZ 1938 nyomán); 4: Szőreg-Iván-téglagyár (VADAY 1997 nyomán); 5: Gyoma 133 lelőhely 127. objektum (VADAY 1997 nyomán)

Fig. 6. 1: Site Arad B-05 (after GRUMESA–URSUTIU–COPOS 2013); 2: Site Tiszaeszlár-Bashalom, feature 3 (after KOVRIG 1980); 3: Site Hódmezővásárhely, Solt-Palé, feature 17 (after PÁRDU CZ 1938); 4: Site Szőreg-Iván brick factory (after VADAY 1997); 5: Site Gyoma Nr. 133, feature 127 (after VADAY 1997)

7. kép. 1: Ebes-Zsong-völgy 45. objektum (DANI 2007 nyomán); 2: Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II. lelőhely 179. objektum; 3: Tiszaföldvár-Téglagyár 1982/26. objektum (VADAY 1997 nyomán); 4: Dunakeszi-Alagi major 5/17. lelőhely 138. objektum; 5: Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely SNR 215

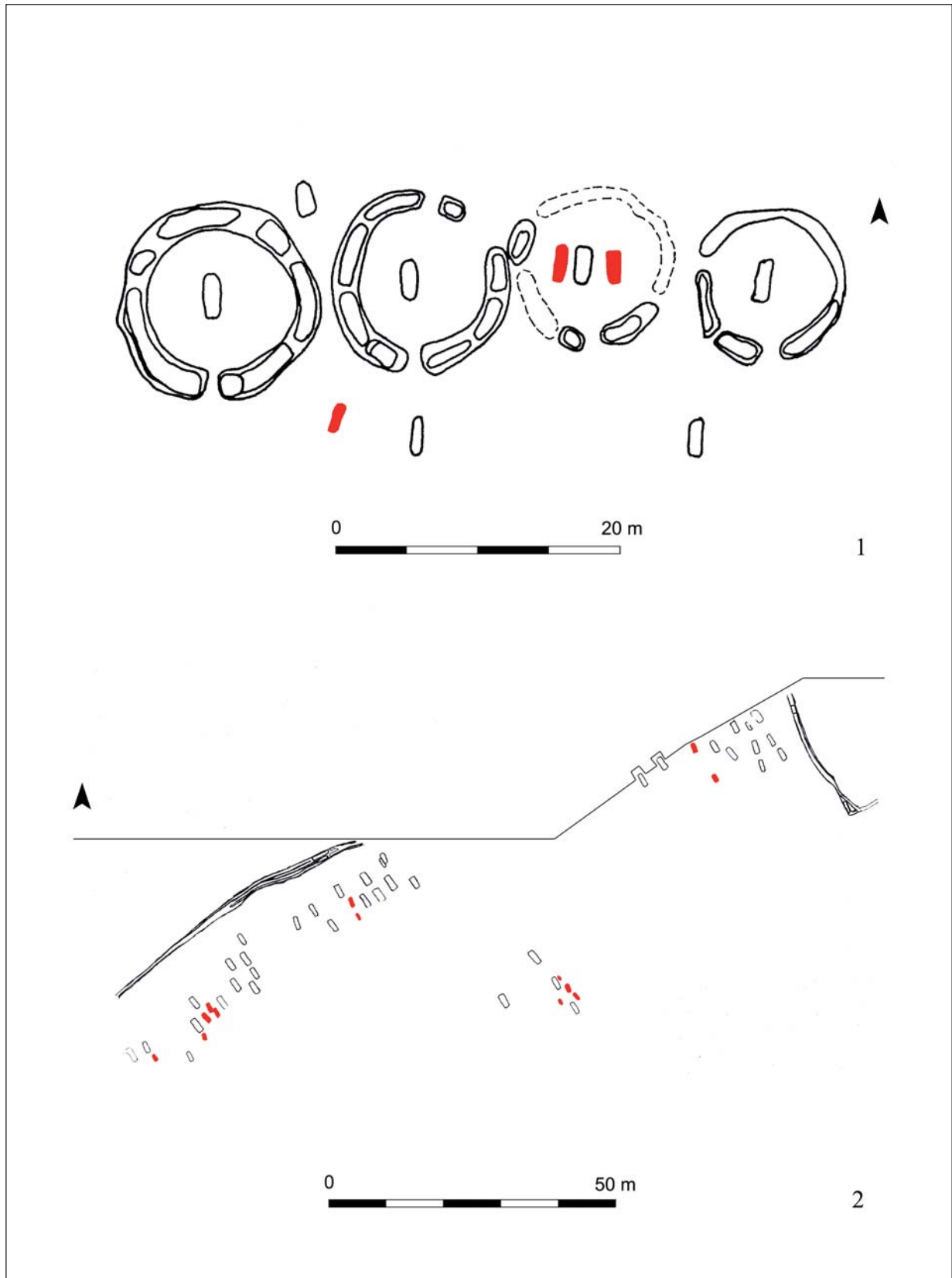
Fig. 7. 1: Site Ebes-Zsong-völgy, feature 45 (after DANI 2007); 2: Site Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő site II, feature 179; 3: Site Tiszaföldvár-brick factory, feature 1982/26 (after VADAY 1997); 4: Dunakeszi-Alagi major, Nr. 5/17, feature 138; 5: Site Makó-Dáli-ugar, M43, Nr. 40, SNR 215

8. kép. Eltérő jellegű emberi maradványok településnyomokról. 1–2: Makó-Dáli-ugar M43 40. lelőhely;

3: Kecskemét-Mercedes-gyár, RL-05. lelőhely; 4: Tiszaladány 1–2. sír (LOVÁSZ 1992 nyomán)

Fig. 8. Different kinds of pit corpses. 1–2: Site Makó-Dáli-ugar, M43 Nr. 40; 3: Site Kecskemét-Mercedes-gyár, RL-05; 4: Tiszaladány, Graves Nr. 1–2 (after LOVÁSZ 1992)

9. kép. Csecsemő- és gyermeksírok a temetőben. 1: Sándorfalva-Eperjes (VÖRÖS 2005 nyomán);
2: Óföldséák-Ürmös

Fig. 9. Infant graves in the cemeteries. 1: Sándorfalva-Eperjes (after VÖRÖS 2005); 2: Óföldséák-Ürmös

1. táblázat. Gyermekvázak áttekintése (368–369. oldal)
 Table 1. Overview of infant and child skeletons (pp. 368–369)

Lelelőhelyek	Életkor	Csontváz helyzete	Csontváz tartalmazó objektum típusa	Viseleti elem/melléklet	Csontváz kísérő jelensége	Keltezés	Meghatározás	Paleopatológias elváltozás
Apátfalva-Nagyút-dűlő 215. obj./ 284 snr.	Inf. I. (3–4 év)	nincs adat*	gödör	–	–	4–5. század	Marscsik A.	
Apátfalva-Nagyút-dűlő 313. obj./ 425 snr.	újszülött/magzat	nincs adat	épület (cölöplvuk)	–	–	4–5. század	Marscsik A.	
Apátfalva-Nagyút-dűlő 363. obj./ 432 snr.	Inf. I. (3–4 év)	nincs adat	gödör	–	–	4–5. század	Marscsik A.	
Arad-B 05 lelőhely (Cx 061b) 1	Inf. I. (1,5–2 év)	T.: D–E, hanyatt fekvő, lábak kissé behajlítva	épület	gyögy	–	4. század	ismeretlen	
Arad-B 05 lelőhely (Cx 061b) 2	Inf. II. (4,5–6 év)	T.: D–E, hanyatt fekvő	épület	bronz karperec	–	4. század	ismeretlen	
Berettyóújfalva-Nagy Bócs-dűlő 1172. obj.	Inf. I. (1,5–2 év)	nincs adat	gödör	–	–	2–3. század	Marscsik A.	
Berettyóújfalva-Nagy Bócs-dűlő 1668. obj.	gyermek	zsugorított (kötözött)	kút	–	felhótt váz	2–3. század	Marscsik A.	
Bükksábrány-Vásúti-dűlő (Bánya VI. lelőhely)	csecsemő	ismeretlen**	gödör	–	felhótt vázak	4–5. század	ismeretlen	fertőzésre utaló nyomok
Bugac-Bimbó, Udvardi-tanya	újszülött/magzat	nincs adat, csak koponya	gödör	–	–	4–5. század	Paja L.	
Cegléd-Váróczy-dűlő 1	csecsemő	T.: Ny–K, hanyatt fekvő	épület	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Cegléd-Váróczy-dűlő 2 (468. obj.)	csecsemő	T.: Ny–K, hanyatt fekvő	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Dunakeszi-Alagi major 138. obj.	gyermek	T.: É–D, hanyatt fekvő, kezek, lábak kissé behajlítva	gödör	–	kutyavázak	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 1	gyermek	ismeretlen	kút	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 2	gyermek	nincs adat, csak koponya	kút	–	felhótt váz (férfi), állatváz	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 3	gyermek	bolygatott	árok	edény	–	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 4 (45. obj./ 12. snr.)	gyermek	hanyatt	gödör	–	patics omladék	2–5. század	ismeretlen	
Felgyő-Ketőshalmi dűlő 1 (225. obj.)	Inf. I. (9 hónap)	T.: Ny–K, bolygatott	kemence előtere	–	–	2–3. század	Marscsik A.	
Felgyő-Ketőshalmi dűlő 2 (321. obj.)	Inf. I.	T.: Ny–K, bolygatott felső test	árok	–	–	2–3. század	Marscsik A.	
Felgyő-Ketőshalmi dűlő 3 (440. obj.)	Inf. I.	T.: DK–ENy, hanyatt fekvő	árok	fibula, gyöngy	–	2–3. század	Marscsik A.	
Felgyő-Ketőshalmi dűlő 4 (680. obj.)	Inf. I. (9–10 hónap)	T.: DK–ENy, hanyatt fekvő	füstölő	–	–	2–3. század	Marscsik A.	
Felgyő-Ketőshalmi dűlő 5 (690. obj.)	Inf. I.	T.: DK–ENy, hanyatt fekvő	árok	övkarika	–	2–3. század	Marscsik A.	
Felgyő-Ketőshalmi dűlő 6 (753. obj.)	Inf. I. (1,5–2 év)	T.: ENy–DK, zsugorított	gödör	–	–	2–3. század	Marscsik A.	

Felgyő-Ketőshalmi dűlő 7 (3458. obj.)	Inf. I.	T.: ENy-DK, hanyatt fekvő T.: DNy-EK, bolygatott	árok	–	–	2–3. század	Marscsik A.	
Felgyő-Ketőshalmi dűlő 8 (4330. obj.)	Inf. I.	T.: DNy-EK, bolygatott	árok	–	felnőtt váz (férfi), másik obj.	2–3. század	Marscsik A.	
Gyoma-Alier-téglagyár, Gyoma 133. lelőhely 127. obj.	Inf. I.	T.: Ny-K, hanyatt fekvő	gödör	nyaklánc gyöngyei	–	2. század	ismeretlen	
Harta-51. út, 96–97 km, 226. obj.	csecsemő	ismeretlen	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Hódmezővásárhely-Erzsébet 19. obj.	csecsemő	hamyatt, edényben	gödör	–	–	4–5. század	Marscsik A.	
Hódmezővásárhely-Soft-Palé 17. obj.	gyermek	zsugorított	épület	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Jánoshalma-Faddi-dűlő 17. obj.	újszülött (40 holdhét)	nincs adat	gödör	–	–	2–3. század	Paja L.	
Kecskemét-Mercedes 11. lelőhely 874. snr.	gyermek	zsugorított (kötözött)	gödör	–	–	2–3. század	ismeretlen	
Kecskemét-Északi elkerülő	gyermek	zsugorított (kötözött)	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely 156. snr.	gyermek	nincs adat, csak koponya	füstölő	–	felnőtt vázrészek, másik obj.	3–4. század	ismeretlen	
Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely 215. snr.	gyermek	zsugorított	tároló helység	gyöngyök	felnőtt vázrészek, másik obj.	3–4. század	ismeretlen	
Makó-Dáli-ugar VIII. lelőhely 33. obj./45. snr.	Inf. I. (1–2 év)	nincs adat	gödör	–	felnőtt vázrészek, másik obj.	2–5. század	Paja L.	fertőzésre utaló nyomok
Makó-Pap-hát III. lelőhely 3. obj./4. snr.	Inf. I.	nincs adat, csak hosszúcsont	épület	–	–	2–5. század	Paja L.	
Nagyzénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító 17. obj.	Inf. I. (5 év)	nincs adat	gödör	–	–	4–5. század	Marscsik A.– Balázs J.	fertőzésre utaló nyomok, éhezés
Nagyzénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító, szórvány	Inf. I. (6 év)	nincs adat, csak hosszúcsont	szórvány	–	–	4–5. század	Marscsik A.– Balázs J.	
Nemesáudvar-Hajósi úti dűlő II. 30. obj./30. snr.)	gyermek	nincs adat, csak koponya	épület	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Nemesáudvar-Hajósi úti dűlő II. 179. objektum/224. snr.	Inf. I. (3 év)	nincs adat, csak koponya	gödör	–	–	2–5. század	Paja L.	fertőzésre utaló nyomok
Polgár-Varga-halmi-dűlő	gyermek	T.: E-D, hanyatt fekvő	ismeretlen	gyöngyös ruha	–	4–5. század	ismeretlen	
Szihalom-Pamlényi tábla 957. obj.	Inf. I. (1,5–2 év)	nincs adat	ismeretlen	–	–	2–5. század	Marscsik A.	
Szörög-Iván-téglagyár 55. obj.	csecsemő	hanyatt	gödör	–	felhőtt vázak	4–5. század	ismeretlen	
Tiszaeszlár-Bashalom 3. obj.	csecsemő	ismeretlen	épület	–	–	3–4. század	ismeretlen	
Tiszaföldvár-Téglagyár 1982/26. obj.	gyermek	hason fekvő, kicsavart helyzetben	gödör	–	előtt vázrészek, másik obj., kutyavázak, madártojás	2–5. század	ismeretlen	
Vác-Csörögi-rét 1 (74. obj.)	gyermek	ismeretlen	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Vác-Csörögi-rét 2 (99. obj.)	gyermek	ismeretlen	gödör	–	felhőtt váz	2–5. század	ismeretlen	

*Nincs adat: A feltárás során nem lehetett megfigyelni a váz elhelyezkedését.

**Ismeretlen: A publikációból vagy feltárási jelentésből egyértelműen nem derül ki a test földbehelyezkedésének formája.

10. kép. 1–5: A 149. gyermeksír és a belőle előkerült leletanyag Óföldséák-Ürmös lelőhelyről;
 6: A 158. számú, anyát és gyermekét tartalmazó kettős sír Óföldséák-Ürmös lelőhelyről
 Fig. 10. 1–5: Child's grave and grave goods in the cemetery of Óföldséák-Ürmös, Grave 149;
 6: Double grave of mother and child at the site Óföldséák-Ürmös, Grave 158